

**ТРАНСФОРМАЦІЯ
СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ**

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стандарти якості життя у пострадянських країнах формуються як під впливом глобалізаційних тенденцій у світі, так і обумовлюються логікою внутрішнього розвитку кожної країни. Якість життя зазвичай розглядають як оцінку сукупності умов фізичного, розумового й соціального благополуччя, як їх розуміє (і уявляє) окремих індивід і окрема група населення. Головним для якості життя індивіда є відповідність ситуаційних характеристик (потреб і можливостей) очікуванням індивіда, його здібностям і нуждам, як їх розуміє сам індивід [1]. Підвищення якості життя пов'язується з реалізацією відповідної соціальної політики, з безпекою і правами людини. Виходячи із зазначеного вище поняття "якість життя", слід відмітити, що соціальна політика особливої увагу має приділяти психосоціетальним аспектам життєдіяльності людей, а також своєчасній зміні формулювання соціальних цілей, які іманентно притаманні державі із соціально орієнтованою економікою. Саме по тому, як владі вдається регулювати економічний розвиток і вирішувати при цьому численні соціальні проблеми, підвищувати якість життя, населення позитивно або негативно оцінює цю владу, довіряє або не довіряє її представникам.

Різна адаптованість окремих груп (соціально-демографічних, професійних тощо) до ринкових умов, різні типи ментальності обумовлюють різні стилі соціальної поведінки громадян у нашій країні і, як наслідок – їх розшарування за якістю життя. Аналіз способу життя різних прошарків нинішнього українського соціуму Ю. Саєнко пропонує розглядати у структурі трьох блоків, до яких входить рівень життя, якість життя, стиль життя та поведінково-життєдіяльнісна характеристика [2, с. 346]. Однак залишаються не з'ясованими принципи дослідження механізмів підвищення якості життя, а також співвідношення соціальної економіки, соціальної політики та якості життя.

Розробляючи стратегії підвищення якості життя населення у пострадянських країнах, доцільно переходити від кількісних

порівнянь рівня життя різних груп і категорій населення на основі порівняння їхніх доходів до аналізу якості життя з метою стратифікації населення. Порівняння рівнів життя на основі зіставлення різних груп за показником середньодушових доходів вважається найбільш простим і доступним, але, на нашу думку, не відображає усього спектру підвалів життєдіяльності й соціальної поведінки різних соціальних груп. Соціальні проблеми окремих адресних груп, які виникають унаслідок недостатнього задоволення їхніх основних потреб, можуть стати підґрунтям у визначенні низки заходів для роботи з населенням при розробці та реалізації основних напрямів соціальної політики. При цьому небезпечним може бути копіювання досвіду інших країн без його адаптації до місцевих (локальних) умов. Здатність виявляти ключові для країни (регіону) проблеми і концентрувати на їх вирішенні ресурси, які завжди обмежені, може виступати важливим показником того, наскільки адекватна політика представників органів влади ситуації, що склалася в країні (регіоні), і які зміни слід передбачити в економічній і соціальній політиці.

Наш погляд, базові принципи дослідження якості життя у контексті соціально-економічних трансформацій мають враховувати, з одного боку, відмінності життєвих стандартів залежно від національних, соціокультурних, геополітичних, соціально-економічних, соціально-психологічних характеристик людей у пострадянському соціальному просторі, а з іншого – наступні тенденції у сучасному глобальному світі.

1. Перехід у соціальній політиці пострадянських країн від патерналістської держави до державного патерналізму. Останній виступає обов'язковим елементом національної соціальної політики і базується на тому, що держава як основний суб'єкт соціального управління опікується суспільними проблемами, виконуючи патерналістську функцію централізованого перерозподілу національного бюджету. Із соціальної політики поступово зникає патерналістська держава, в якій, як слушно відмічає Н. Волгін, "централізований бюджетний перерозподіл придушє механізми суспільної самоорганізації, існує не поряд з ними, а замість них" [3, с. 255]. Але відмова від домінування патерналізму у державній соціальній політиці пострадянських країн створила певний вакуум, коли відповідальність за якісні параметри життя населення чітко не визначена, її намагаються покласти або на

самих громадян, або на бізнесові структури. Останні активно, але наразі безуспішно, залучаються до благодійницької діяльності. Між тим, пострадянські країни мають недостатні економічні передумови державного регулювання якості життя своїх громадян, адже курс на побудову соціально орієнтованої економіки лише задекларовано.

2. Поширення консолідаційних практик у вирішенні проблеми підвищення якості життя населення. Питання якості життя населення у наш час не можуть розглядатися виключно у ракурсі соціальної відповідальності держави і влади, адже забезпечення соціального розвитку – завдання не тільки влади, але й територіальних громад, спільнот, які діють у демократичному просторі тієї чи іншої країни. Демократизація пострадянських суспільств не тільки змінює природу соціальної відповідальності влади за якісні параметри життя населення, а й потребує розробки нових механізмів реалізації цієї відповідальності. Один з таких механізмів – координація владними структурами діяльності усіх суб'єктів, зацікавлених у забезпеченні високого стандарту якості життя населення, залучення їх до розробки та реалізації відповідних соціальних програм.

3. Перехід до глобальної соціальної політики. На думку численних дослідників проблем соціальної політики і якості життя населення [4, 5], фокус предмета соціальної політики у наш час має зміщуватися від порівняльної до наддержавної або глобальної соціальної політики. Адже питання соціальної політики і забезпечення якості життя все частіше вирішуються на рівні наддержавних та всесвітніх форумів. До того ж, поряд з владними, державними інституціями, на ці проблеми звертають увагу суспільні рухи та наддержавні організації. Вплив глобалізації на створення соціальної політики проявляється у тому, що глобалізація "а) ставить держави загального добробуту в умови конкуренції одна з одною, б) піднімає проблеми соціальної політики до наддержавного рівня, в) породжує всесвітнє обговорення найкращих шляхів регулювання капіталізму в інтересах соціального добробуту Сходу і Заходу, Півночі і Півдня" [5, с. 273].

4. Забезпечення відтворення населення через соціально орієнтовану економіку, відповідну соціальну політику, підвищення якісних стандартів життя. Це актуалізує насамперед проведення сімейної і молодіжної соціальної політики. Уникати

обмеження прав і можливостей молодих людей – таким може бути девіз державної політики й діяльності соціальних інституцій, пов'язаних із життєзабезпеченням молоді у напрямі підвищення якості життя майбутніх поколінь. Як свідчать численні дослідження, потреби життєзабезпечення, самоствердження є пріоритетними у соціальній роботі з молоддю пострадянських країн, де значна кількість молодих реалізує стратегію виживання. Усі заходи, які застосовуються у молодіжній соціальній політиці, так чи інакше покликані слугувати підвищенню якості життя за допомогою запобігання соціального виключення молоді. Останнє може проявлятися у фактичному витісненні молоді із соціальних структур і зміщенні її окремих груп до маргінальних прошарків, унаслідок чого з'являються різні форми соціально пригноблених і соціально нетипових груп (наркомани, "бомжі", інваліди тощо). При цьому соціальне виключення зазвичай розглядається як процес і як становище, соціальний статус, а складовими процесу виключення стають дискримінація у тих чи інших формах, соціальне відчуження, маргіналізація. Результат цих явищ – різні форми відторгнення цілих прошарків від суспільства.

Таким чином, людина більше не може розглядатися як інструмент, засіб економічного розвитку, а соціальний розвиток не є автоматичним наслідком економічного розвитку і не може більше виступати вторинною метою. Чим розвиненіша у країні соціальна інфраструктура, чим вища соціальна відповідальність влади, тим вища і якість життя населення. Управлінський вплив на якість життя населення пострадянських країн передбачає створення умов для забезпечення прав і обов'язків громадян, соціальних гарантій згідно світовим стандартам. При цьому управлінський вплив на основні параметри якості життя реалізується на різних рівнях (наддержавному, загальнонаціональному, регіональному, галузевому і локальному). Розробка і реалізація програм підвищення якості життя вимагає координації зусиль різних суб'єктів і потребує відповідної інформаційної бази, в якості якої виступають як статистичні матеріали, так і дані моніторингу соціальних відносин.

У подальшому є доцільним проведення порівняльного аналізу методів регулювання рівня життя та забезпечення його високої якості у пострадянських країнах з урахуванням глобалізаційних процесів, а також дослідження співвідношення

інституційних умов формування життєвих стандартів і самоорганізаційних засад підвищення якості життя з боку окремих спільнот, груп, особистостей.

Література

1. Якість життя в Україні: час жити і час виживати: Матеріали Круглого столу, проведеного Центром соціального прогнозування. – К.: Центр соціального прогнозування: ВІРА "Інсайт", 2003. – 111 с.
2. Саєнко Ю. Рівень та якість життя // Українське суспільство 1994 – 2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С.346–358.
3. Социальная политика: Толковый словарь (Общ. ред. Н. А. Волгина) – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 456 с.
4. Маркович Д. Глобальне проблеми и качество жизни // Социс. – 1998. – №4. – С.129–132.
5. Глобальна соціальна політика / Міжнар. орг. й майбутнє соц. добробуту / Б. Дікон. М. Халс. П. Стабс; Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 346 с.

СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ РЕКЛАМЫ В ЭПОХУ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В современных условиях реклама связывает все существующие ранее социальные институты и эволюционирует как единое целое. Будучи гибким способом коммуникации, реклама способствует изменению функций институций по производству символической продукции и самой структуры этой продукции; становлению новой культуры отношений производства, обращения и потребления; формированию сегментов потребителей рекламы, социально различных по своему характеру. Рекламная информация по мере своего нарастания и распространения все больше влияет на все социальные институты общества, решая путем акцентирования, привлечения внимания многие сложные задачи, а именно: демонстрирует информационную прозрачность рыночных структур во всех сферах жизни общества, где прибегают к ее использованию; удовлетворяет растущие информационные потребности людей; создает институциональные условия для быстрого роста и эффективного использования информационных ресурсов во всех социальных институтах, что обуславливает актуальность анализа рекламы как социального института.

Обращает на себя внимание, что реклама снижает энтропию, то есть "неизвестное раскрывается в своих особенностях и становится достоянием знания, когда имеется в виду какое-либо сообщение о событиях, фактах, явлениях, которые произошли, происходят или должны произойти в повседневной жизни" [1, с. 35]. Любая возможность уменьшить существующую энтропию путем предоставления информации означает обеспечение "релевантной информации" [2, с. 101]. Носителями релевантной информации могут быть и рекламные сообщения. Анализ процессов развития и расслоения современной рекламы позволяет говорить о значимости ее вклада в обеспечение релевантной информации во всех аспектах деятельности людей в обществе. Такие процессы обусловлены несколькими причинами: усложнением общественного поведения в силу отсутствия какой-либо стабильности, что характерно для переходного периода, и в связи с этим – возрастанием потребностей в информации.

Проанализируем особенности рекламы как социального института. Считаем, что для этого следует 1) обосновать позиционирование рекламы как социального института в эпоху трансформаций в современном обществе; 2) позиционировать социальный институт рекламы в более широком социальном контексте.

Следует отметить, что сегодня наблюдается востребованность информационных ресурсов, поскольку это необходимое условие эффективного использования других ресурсов, таких, как труд, капитал, свобода. Реклама становится важной социальной силой, так как способствует созданию, перераспределению экономических, социальных, политических ресурсов. Изучение современного общества подтверждает, что информационное неравенство закрепляет и усугубляет социальное неравенство. Использование рекламной информации, получаемой через СМИ в области экономики, политики, культуры, возможно только при создании информационной среды общества или информационного рекламного пространства (то есть пространства, в котором создается, перемещается и потребляется рекламная информация). Динамика развития рекламы отражает динамику изменения информационного пространства, насыщения информационного рынка различными видами символической продукции, возникновение и течение процесса несовершенной конкуренции.

Высокоэффективным информационный рекламный рынок может стать только будучи высококонкурентным. Поэтому важна политика государства, способная изменить информационный рынок в стране, допускающая существование альтернативных источников информирования, монополизацию владения средствами информирования и демократический рынок распространения информации. Подобная политика со стороны государства позволит снизить количество источников, дающих искаженную или недостоверную информацию, предлагаемую массовому потребителю в пользу ограниченного круга лиц. Будущее трансформационного общества требует позиционирования рекламы таким образом, чтобы люди, финансовые ресурсы, и все нововведения и стратегии этого общества могли эффективно справляться как с угрозами обществу, так и с возможностями его безопасности. Позиционирование понимается как определение места рекламы в системе имеющихся в

обществе социальных институтов, с которыми она наиболее тесно связана.

Для того, чтобы развить и поддержать перспективы такого видения рекламы, необходимо помнить о двух аксиомах: 1) социальный институт рекламы не существует изолированно, он также не служит какой-то одной цели или какому-то конкретному сообществу. Социальный институт рекламы связан с более широкой социальной системой; 2) основные угрозы и возможности безопасности, с которыми приходится сталкиваться социальному институту рекламы, порождаются в социальном контексте в ходе взаимодействия потребителей рекламы с окружающей средой.

Неудовлетворенность социальной действительностью приводит не только к отторжению рекламы, но и формированию отрицательно пресуппозитивной аудитории рекламы. Изъятие ценностной ориентации из рекламной информации может ослабить социальные институты в глазах социальных движений, то есть элементарных коллективных действий в поисках цели, которая влияет на социальный порядок и формирует его в какой-либо основной сфере человеческой деятельности. Именно на этой социальной арене возникают движения против курения и, соответственно, формирование групп людей выступающих против рекламы сигарет. Не подлежит сомнению тот факт, что социальный институт рекламы – это компонент более широкой социальной структуры. Заслуживает внимания определение социальной структуры "не только как системы социальных групп, общностей, но и институциональных организационных форм, обеспечивающих их развитие и перемещение, придающее устойчивость и определенность социальным связям" [2, с. 29]. Социальной структурой принято называть "сеть упорядоченных и взаимообусловленных связей между элементами социальной системы, в которой фиксируются: свойственный данному обществу способ разделения труда, взаимоотношения классов и других социальных групп, характер функционирования социальных институтов, формы социальной организации и социальных действий" [3, с. 3].

Для управления процессом становления корпоративной социальной ответственности социального института рекламы, необходимо обращать внимание на окружение, включающее различные виды факторов (экономические, социальные,

политические, технические), которые образуют экономическое, социальное, политическое и техническое пространство потребителей рекламы. Социальный институт рекламы "работает" в обществе и результаты этой работы должны иметь положительное влияние на развитие общественных отношений и социальных связей. Рекламная деятельность будет процветать и расширяться. Рыночная система будет требовать большего объема информированности. Возрастут и требования к рекламе. Акценты рекламы, вероятно, будут перемещены от коммерческой деятельности к социальным проблемам. Это будет касаться таких вопросов, как рациональное использование энергетических ресурсов, экологическая чистота, ликвидация ряда товаров (аэрозольные баллоны и т. п.), вариативность ценностей.

Развитие рекламы способствует наполнению рынка символической продукцией в сфере экономики, политики, социально-культурной и социально-правовой сферах. Особенности рекламы на этом рынке проявляются уже не только в ориентации на сегменты потребителей, но и в специфичности символов, которыми оперирует реклама. Дуализм рекламных символов состоит в комбинации "товаров и значений, символической и рыночной ценности" [4, с. 50]. Рынок "символических благ", предлагаемых рекламой, демонстрирует постоянное отставание спроса от предложения.

Несмотря на то, что экономическая деятельность тесно связана с социальной и политической жизнью, существует ошибочная тенденция рассматривать экономику как аспект деятельности с ее собственными законами, отдельно от всего остального общества. В современном обществе экономика представляет собой одну из фундаментальных и динамичных областей человеческой деятельности. Вряд ли существует какая-то форма экономической деятельности, которая бы не требовала совместной работы людей. Связующим звеном в организации совместной деятельности выступает институт рекламы, который призван способствовать развитию гармоничных отношений между социальными институтами в обществе, а также адаптации потребителей к рекламе как перспективному информационному ресурсу эпохи трансформаций. Пока люди работают вместе, чтобы удовлетворить свои индивидуальные потребности, рабочее место становится тем звеном, которое соединяет их в более широком социальном мире. Часто экономическая деятельность

выбирается с целью признания себя другими, а не как средство удовлетворения материальных потребностей. Такое признание возможно только в социальном контексте и сделать социальный контекст понятным и востребованным призвана реклама, сформировавшаяся как социальный институт.

Литература

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука. – 118 с.
2. Якуба Е. А. Социология. – Харьков: Константа, 1996. – 192 с.
3. Ионин Л. Г. Идентификация и инсценировка // Социологические исследования. – 1995. – №2. – С.3–11.
4. Бурдые П. Рынок символической продукции // Вопросы социологии. – 1993. – №1–2. – С.49–62.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ В ОБЩЕСТВЕННЫХ СТРУКТУРАХ: МЕСТО, РОЛЬ И ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ФУНКЦИИ

На каждом этапе осуществления рыночной трансформации на первый план выходят те или иные наиболее насущные проблемы. В настоящее время актуализировалась задача проведения глубоких институциональных реформ, без которых невозможен как устойчивый экономический рост, так и системная трансформация в целом. Как отмечает Д. Норт, институциональная основа общества – "главный ключ к относительному успеху экономик разных стран и в настоящее время и в будущем" [1, с. 92]. Изучению системы институтов и их влияния на ход экономического развития посвящены работы многих как зарубежных, так и отечественных экономистов: Дж. Бьюкенена, Г. Беккера, Д. Норта, Д. Белла, Л. Клейна, О. Тоффлера, О. Уильямсона, Р. Хейлбронера, У. Льюиса, В. Репке, Г. Мюрдаля, Ф. Перру, Р. Буайе, А. Олейника, В. Нуреева, А. Шаститко, С. Архиереева, О. Яременко и других. Но в ситуации трансформирования общества необходим анализ не только каждого отдельного института, но и их системных связей, формирования синергетических эффектов их коллективного когерентного взаимодействия. Исследования отдельных институтов уже явно недостаточно для того, чтобы проанализировать тип и уровень сложности институциональной системы в целом, ее структуру, механизмы ее перехода из состояния устойчивости в состояние неустойчивости. Важно также рассмотреть пребывание институциональной системы в точках бифуркации, исследовать вероятностные пути и механизмы ее перехода в новое качество, и необратимость этих процессов.

Под *институциональной системой* понимается совокупность и взаимодействие действующих в стране формальных и неформальных принципов, правил, норм и процедур экономической деятельности, санкционированных законом или обычаем, а также организации и учреждения, политические и административные структуры, контролирующие соблюдение экономическими субъектами законодательных норм в интересах всей общественной си-

стемы. *Функциональным* назначением институциональной системы является обеспечение условий совместной жизнедеятельности хозяйствующих индивидов. *Структурными элементами* институциональной системы выступают экономические, политические и социальные институты (формальные и неформальные, базовые и комплиментарные, микро- и макроинституты, институты трансформации и производные институты), а также организации и соответствующие государственные учреждения, степень кооперативного когерентного взаимодействия которых обуславливает качество институциональной системы. В отличие от совокупности отдельных институтов, "системой можно назвать только такой комплекс избирательно вовлеченных компонентов, у которых взаимодействие приобретает характер взаимосодействия компонентов, направленных на получение фокусированного полезного результата" [2, с. 33].

Необходимым и достаточным условием возникновения и развития любой системы является наличие процессов внутренней (между компонентами системы) и внешней (системы с внешней средой) взаимной адаптации. Характерными чертами развивающейся системы являются сложность внутренней структуры, разнообразие форм проявления и приспособленность к внешней среде. Любая система, в том числе и социально-экономическая, состоит из естественных структур и образований (подсистем), группирующихся в функциональные компоненты на высших уровнях иерархической организации. Можно сказать, что система формирует среду существования для своих подсистем.

В современных саморазвивающихся общественных системах, экономическая система общества выступает *надсистемой* по отношению ко всем другим системам общества, в том числе и по отношению к институциональной системе. Главенство экономики в обществе закрепилось соответствующей системой институтов, как формальных, так и неформальных, т.е. как на уровне законодательства, так и на уровне традиций, обычаев, общественных норм. По мере развития экономической системы происходит становление и ее собственного институционального обеспечения, которое формируется в соответствии с ее движущими силами через реализацию ее функциональной структуры. Формальные институты, которые формируются в обществе осознанно и целенаправленно, оказывают на экономическую систему обратное упорядочивающее воздействие.

Поскольку институциональные структуры как бы "растворяются" в определенных формах экономической деятельности, вычленив институциональную подсистему в обществе достаточно сложно. В итоге, соотношение экономической и институциональной систем общества формирует такую иерархическую структуру, которая организована как "ансамбль взаимодействующих частей, который состоит из последовательно *вложенных одна в другую взаимодействующих субъединиц* (или может быть разложен или разделен на такие субъединицы) (курсив наш – В.Р.)" [3, с. 9]. Институциональная система общества действительно как бы "вложена" во внутреннюю и экономическую, и политическую системы, и формирует вертикаль общественных отношений, пронизывая их. Ее элементы одновременно образуют и собственные системные связи, и в то же время являются составляющими других систем общества. По отношению к экономической системе, институциональная система, на наш взгляд, выступает подсистемой, и испытывает ее определяющее влияние. Ведь институциональные структуры сами по себе не создают таких экономических категорий, как собственность, цена, заработная плата, деньги или капитал, а лишь образуют институциональные формы, в которых реализуются данные отношения.

Поэтому институты выступают социально-правовыми формами выражений социально-экономических категорий, *а институциональные системы производны от экономических систем, хотя и оказывают на них мощное обратное воздействие*. Это означает, что в процессе трансформации институциональных систем следует иметь в виду, что уровень развития экономики страны создает ту внешнюю среду, в которой будут действовать соответствующие институты. Если скопировать не отдельный институт, а всю институциональную систему какой-то высокоразвитой страны, со всеми ее институтами, правовыми нормами, экономическими порядками, и их взаимодействиями, и попытаться внедрить все это в практику общественной жизнедеятельности бедной страны, то экономика неизбежно отторгнет подобную институциональную оболочку. *Существующая экономическая среда должна сама породить соответствующие уровню ее развития институты*, и только затем она способна эффективно взаимодействовать с ними. В свою очередь, формируемые институты должны соответствовать достигнутому уровню развития экономики страны.

Таким образом, экономика в иерархии общественной системы стоит на ее вершине, а функции институциональной системы вытекают из ее взаимоотношений с экономикой. Данная закономерность является характерной для эволюции сложных систем: наиболее нелинейная и неустойчивая, быстро растущая подсистема со своими параметрами порядка, определяет развитие всех других подсистем (в силу действия принципа подчинения). Исходя из отмеченного взаимодействия, процессы самоструктурирования в общественных системах протекают по следующей схеме: наиболее динамичная надсистема – экономика, способна перестраивать институциональную систему в соответствии со своими целевыми ориентирами. В то же время в силу обратного воздействия, институциональная система также способна оказывать на экономику достаточно сильное влияние, ускоряя или замедляя ее развитие. Изменения в институциональной подсистеме способны вызывать флуктуации в экономической надсистеме, изменять ее структуру и соотношение элементов, что особенно важно учитывать в периоды выбора дальнейшего пути развития общества в точках бифуркации.

Институциональная система придает социально-экономической системе специфические и неповторимые качества, в которых только и способна существовать экономическая система. Исследование целостных институциональных систем, а не отдельных институтов, приводит к пониманию их национальной специфики, наличия в них определенного соотношения общего и особенного, что является основой самоидентификации нации, ее понимания самой себя, своих институциональных недостатков и преимуществ. Все это уменьшает степень неопределенности в обществе, дает возможность быстрее найти верные решения возникших проблем, как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе. Принимая это во внимание, можно более реалистично подходить к трансформации социально-экономических систем, учитывая как общие закономерности этих процессов, так и их национальные особенности.

Институциональные системы выступают также фактором формирования социальной среды общества, и потому выступают *способом существования общества и индивида*. В процессе исторического развития институциональных систем, формируется та социальная среда, в которой формируется и пребывает человек, которая нивелирует и корректирует его поведение в

обществе. В то же время и человек, на основе системы обратных связей, принимает активное участие в формировании институциональных систем.

Структура институциональной системы производна от структуры экономической системы. Поскольку структура современных экономических систем носит нелинейный характер, взаимосвязи ее компонентов, как отмечает В. Леонтьев, не представляют собой простую вертикальную последовательность, то и структура соответствующих им институциональных систем нелинейна [4, с. 104]. Поведение таких систем, в связи с нелинейными механизмами изменения их структурной организации, требует и новых механизмов управления, которые значительно отличаются от тех, которые были необходимы для управления простой системой в устойчивом состоянии. Современный этап системных трансформаций требует новой государственной экономической политики, направленной на сознательное управление процессами институциональных преобразований, с учетом внутреннего собственного состояния системы и правильного выбора резонансных зон, на которые должны быть направлены воздействия государства.

Литература

1. Норт, Даглас. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
2. Каргашев В. А. Система систем: очерки общей теории и методологии. – М.: Прогресс-Академия, 1995. – 378 с.
3. Николис Дж. Динамика иерархических систем: Эволюционное представление. – М.: Мир, 1989. – 318 с.
4. Леонтьев В. Экономическое эссе / Пер. с англ. – М.: Наука, 1990. – 289 с.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА І ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ

Сучасні світові трансформаційні процеси характеризуються не тільки перерозподілом влади, власності, доходів, але й формуванням центрів суспільного прогресу. Спостерігається поступовий перехід від конкуренції на світових ринках до конкуренції умов, які створюються державами для життя людей, а відтак – розвитку суспільства. Критерієм прогресу суспільства, як відомо, є високий рівень соціального й економічного добробуту його членів. На жаль, трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, вступають у суперечність із загальними тенденціями зростання світового добробуту та подолання бідності. Безумовно, ринкова система, у напрямі до якої рухається Україна, не допускає зрівнялівки, а зумовлює доволі високий ступінь нерівності, передусім, доходів, а відтак і прав, привілеїв, влади й впливу серед членів суспільства. Відомо, що для суспільства не є ефективними як абсолютна рівність (у цьому випадку знижується економічна активність членів суспільства), так і високий ступінь нерівності (посилюються соціальні конфлікти). Уявлення про основні соціальні відмінності та систему нерівностей у сучасному суспільстві, які визначають формування інтегрованої спільноти і забезпечують поступальний рух уперед, дає соціальна стратифікація.

Основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації закладено німецьким соціологом М. Вебером, суттєвий вклад у розвиток теорії соціальної стратифікації свого часу внесли П. Сорокін, Є. Гідденс та ін. [1, с. 214–257]. Сучасна посткласична економічна теорія (посткейнсіанська, неорікардіанська, неомарксистська) вивчає закономірності соціально-економічних процесів саме з позицій соціальної нерівності (класового характеру) суспільства. Такий підхід, як відомо, започатковано ще класиками політичної економії (А. Смітом, Д. Рікардо, К. Марксом). Відомо й те, що на відміну від посткласичної, неокласична економічна теорія ігнорує соціальну

нерівність суспільства й розбіжність інтересів різних прошарків населення. Помітне посилення уваги сучасних українських науковців до окремих проблем соціальної стратифікації [2–4] обумовлене усвідомленням необхідності формування суспільства без надмірного рівня майнового розшарування, як гаранта поступального руху вперед на шляху трансформацій і стабільного демократичного розвитку у майбутньому. Разом із тим, проблеми соціальної стратифікації трансформаційних суспільств потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Метою нашого дослідження є визначення специфіки формування й розвитку соціальної структури трансформаційного суспільства, вивчення її впливу на економічні процеси.

Визначимося з дефініцією "соціальна стратифікація". Соціальна стратифікація – це диференціація населення в ієрархічному порядку. Вона формує певні соціальні групи людей, прошарки, класи – страти. Соціальна структура суспільства, соціальна стратифікація характеризується кількісними і якісними параметрами. Кількісні визначають висоту й профіль "соціальної споруди" (відстань від її підніжжя до вершини – кількість різнорідних соціальних страт; крутизну або пологість схилів соціальної піраміди – розміри тієї чи іншої страти). Якісні параметри відзеркалюють внутрішню структуру й організацію соціального конуса, його цілісність. Стратифікація має певні форми. Можна виділити, принаймні, три основні: економічну, що визначається, в основному, подушним доходом і багатством; політичну, обумовлену параметрами політичної організації, а також біологічною (раса, стать, вік), психологічною (інтелектуальною, вольовою, емоційною) і соціальною (економічною, культурною, політичною) однорідністю або різнорідністю її членів; професійну, яка визначається класами професій (виконанням функцій організації, контролю, управління, виховання, освіти, виробництва тощо), професійними сферами (розумовою або фізичною працею). Всі форми стратифікації тісно переплітаються: люди, які належать до вищого прошарку в якомусь одному розумінні, зазвичай належать до того ж прошарку і за іншими параметрами і навпаки. Таким чином, соціальна стратифікація зумовлена, з одного боку, розподілом праці і диференціацією суспільних страт, а з іншого є результатом дії пануючої у суспільстві системи цінностей і культурних стандартів, що визначають значимість тієї чи іншої діяльності й

узаконюють соціальну нерівність. Отже, основа і сутність стратифікації полягають у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності і зобов'язань, влади й впливу серед членів суспільства. Зрозуміло, що кожна соціальна страта має визначені потреби, інтереси, цінності. Домінування певної соціальної групи суттєво вплине на загальносуспільну систему потреб, інтересів та цінностей.

Формування й динаміка соціальної стратифікації трансформаційного суспільства відрізняються від "сталих" суспільств. Його специфіку визначають кілька моментів. По-перше, соціальна структура трансформаційного суспільства складається в умовах відсутності сталого базису й можливості формування на цій основі стабільних соціальних структур (страт). По-друге, трансформаційна соціальна структура сама набуває несталого характеру, постійно змінює свої принципи формування, якісні і кількісні межі й параметри. По-третє, специфіка соціальної стратифікації у трансформаційній економіці здебільшого визначається тим, який саме тип трансформації здійснюється у даній соціально-економічній системі. Саме тому слід докладніше зупинитися на специфіці детермінації соціальної структури різними трансформаційними процесами, які переживає сьогодні не тільки вітчизняна економіка, але (більшою або меншою мірою – залежно від того, про який перехід ідеться) й усе світове співтовариство.

Характерною ознакою трансформації соціально-економічної системи взагалі є, як відомо, якісне перетворення її основи – з однієї (старої) на іншу (нову); змістом трансформації слід вважати перетворення системи соціально-економічних відносин. Особливістю сучасного етапу розвитку світової ринкової, капіталістичної соціально-економічної системи, у рамках якої розвиваються численні національні системи, є трансформаційні процеси, що відбуваються під впливом т. зв. надекономічних факторів (культурних, освітніх) внаслідок прогресу постіндустріальних технологій, соціалізації, гуманізації й екологізації суспільного життя. В Україні відбувається й інша трансформація – трансформується суспільство, яке сформувалося у соціалістичні часи, засноване на неринковій системі діяльності у дещо інше, нове. Напрямок трансформації українського суспільства сьогодні вже визначено і в якості мети обрано соціально орієнтовану ринкову економіку.

Трансформаційні процеси двох зазначених вище типів певною мірою визначають розвиток і динаміку соціальної стратифікації сучасного українського суспільства. Так, соціалізація й екологізація послаблюють жорстке закріплення за людиною визначених економічних ролей, забезпечують можливість доволі вільної "міграції" з однієї страти до іншої. Крім того, соціалізація капіталістичної економіки здатна суттєво змінити традиційну класову структуру капіталістичного суспільства. Прогрес постіндустріальних технологій зумовлює зростання ролі й значення творчої діяльності, формування "людського капіталу". Спостерігається утворення нового суспільного прошарку, для якого відчуження його робочої сили втрачає своє значення – групи осіб соціально-творчої діяльності. Представляється, що "людський капітал", а точніше його суб'єкти формують нову страту – перехідну, яка розміщена між класом капіталістів і класом пролетаріату, але відрізняється від класу дрібних власників. Такі тенденції динаміки стратифікації суспільства здебільшого притаманні розвиненим країнам, але в якості глобальних і стратегічних мають значення і для України.

Більшою мірою на соціальну стратифікацію українського суспільства впливає трансформація у напрямі до ринкової економіки. Загалом у процесі ринкових перетворень структура українського суспільства змінилася, насамперед, за рівнем доходів: переважна більшість населення в Україні збідніла, середньодохідний прошарок населення став розмитим, а високодохідний залишається порівняно незначним. У сучасних умовах при значній диференціації за рівнем грошових доходів за високої частки низькодохідних груп населення бідність стала помітним і постійним явищем українського суспільства. Така стратифікація суспільства, у свою чергу, зумовлює скорочення споживання і будь-яких інвестицій (заощаджень), що здатні забезпечити майбутнє споживання і добробут; руйнування дійових механізмів стимулювання інвестицій в освіту, житло, а на національному рівні – у науку, прогресивні технології, захист довкілля, що перешкоджає формуванню "людського капіталу"; відсутність будь-яких механізмів стимулювання споживання товарів національного виробництва, що унеможливує розширене і навіть просте відтворення; втрату стимулів для збільшення акціонерного капіталу, забезпечення прозорості інформації щодо його власників, товарних та фінансових потоків, що активізує

розвиток тіньової економіки; відсутність належного захисту приватної власності.

Таким чином, трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, вступають у суперечність із загальними світовими трансформаційними тенденціями соціальної стратифікації у напрямі зростання суспільного добробуту та подолання бідності. І якщо Україна справді бажає стати повноправним членом світового співтовариства, вона має відповідним чином реформувати і свою соціальну структуру.

Література

1. Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. – К.: МАУП, 2000. – 576 с.
2. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. – №8. – С.6–10.
3. Гошовська В. Стабілізуюча роль середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. – №8. – С.15–19.
4. Лібанова Е. Соціально-економічна політика держави та її вплив на зміну соціальної структури суспільства // Україна: аспекти праці. – 2001. – №1. – С.19–28.

К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЫНОЧНОЙ ТАНСФОРМАЦИИ ИНСТИТУТОВ

Ядро рыночной трансформации институтов плановой экономики составляла приватизация активов, находившихся прежде в собственности государства. Приватизация должна была передать права собственности на основные ресурсы в руки частных лиц и их групп, а те, в соответствии с рядом основных положений неоклассической теории, должны были перераспределить их между собой таким образом, чтобы был достигнут максимально эффективный результат. В качестве критерия эффективности должна была выступать прибыльность использования ресурсов. Но почему ожидался именно такой результат?

Неоклассическая теория и в целом либеральная идеология исходят из того, что частная собственность на экономические ресурсы в максимальной степени мотивирует субъектов экономики, обладающих правами частной собственности, стремиться к эффективному использованию активов. Однако для того, чтобы частные агенты могли хотя бы приблизиться к оптимальному варианту, необходим ряд достаточно жестких граничных условий, которые неоклассическая теория как правило молчаливо предполагает, но не исследует в соответствие с реалиями. Эти условия касаются прежде всего доступа к информации: для того, чтобы права собственности распределялись наиболее быстро к тем, кто ценит их больше (и следовательно может обеспечить максимальную прибыльность использования), необходимо, чтобы эти субъекты знали, у кого ресурсы находятся в распоряжении в данный момент, могли быстро встретиться с их обладателями, без затруднений провести переговоры о передаче прав собственности и заключить контракт об этом. Фактически, неоклассика предполагает бесплатность информации, отсутствие издержек на ее переработку и передачу, а также отсутствие проблем при установлении отношений между собственниками ресурсов (легкость заключения контрактов).

Только такие условия могут обеспечить приближение экономической системы к состоянию совершенно-конкурентного

рынка. Из этого вытекает важное следствие: если бы такое состояние могло быть достигнуто в длительном периоде, то именно совершенная конкуренция, и никакая другая ситуация способствовала бы максимально эффективному перераспределению прав собственности. Это значит, что основной ожидаемый исход приватизации – обеспечение максимально возможной эффективности трансформации плановой экономики на основе введения института частной собственности – мог быть достигнут только в случае существования совершенного рынка. Таким образом, очевидна исходная противоречивость основного инструмента рыночной трансформации институтов: получить из плановой эффективную рыночную систему за счет массовой неуправляемой приватизации было невозможно, так как не было эффективной рыночной системы. Поэтому новые права частной собственности, возникшие полтора десятилетия назад в экономике бывшего СССР, привели не к подъему экономики, а к спаду.

Этого исхода можно было бы избежать, если бы во внимание были приняты наработки неортодоксальных экономистов и прежде всего Р. Коуза, а также других представителей неинституциональной теории [1–3]. Фактически, они показали (знаменитая "теорема Коуза"), что существует ряд экономических проблем, которые делают обмен правами собственности на ресурсы процессом, рождающим высокие издержки, затрудняющими этот обмен. Во-первых, существуют издержки поиска, обработки и передачи информации, следовательно, агенты далеко не всегда знают и не всегда легко могут определить, у кого и где находятся права собственности на те ресурсы, которые они высоко ценят. Во-вторых, если даже они обнаруживают владельцев нужных им активов, то слишком часто заключить полный контакт, устраивающий обе стороны, невозможно из-за высокой неопределенности среды (что очень характерно для переходной экономики) и трудностей измерения полезных свойств обмениваемых благ. И, в-третьих, сами вступающие в сделку агенты могут вести себя не так, как предписывается неоклассической теорией рациональным максимизаторам полезности (прибыльности). Они могут обманывать, скрывать информацию, использовать свои властные позиции, в том числе связи с государственными органами, для навязывания односторонне выгодных условий контрактов.

Кроме того, они могут не обладать требуемыми знаниями и умениями для выполнения условий контрактов, что требует ресурсов и времени для их обучения.

Все это означает, что процесс социально-экономических взаимодействий между субъектами экономики рождает высокие транзакционные издержки, которые могут и очень часто отклоняют поведение агентов от того, которое привело бы к наиболее эффективному использованию ресурсов. То есть новые институты, в данном случае права частной собственности, могут надолго закреплять неэффективное поведение агентов, на чем особенно настаивает Д. Норт [3, с. 21, 128–129]. Российский экономист В. Полтерович даже предложил для описания такого рода долгосрочных ситуаций понятие "институциональной ловушки", характеризующей состояние экономики, в котором для ведущих экономических субъектов существуют стимулы для использования принадлежащих им хозяйственных активов неэффективно, получая при этом высокие доходы [4].

Тогда встает вопрос о том, как же надо осуществлять трансформацию институтов, чтобы приблизить поведение агентов к предсказаниям неоклассической теории совершенно конкурентного рынка? Это вопрос о принуждении к честному выполнению взятых на себя обязательств (enforcement of property rights), который может разрешить только "третья сторона", достаточно мотивированная к закреплению традиций честной экономической деятельности. Выполнить роль этой "третьей стороны" может, по всей видимости, пока только государство и сделать это оно может двумя способами. Во-первых, путем неукоснительного, предельно быстрого и жесткого наказания за невыполнение агентами взятых на себя контрактных обязательств; во-вторых, с помощью "прививки" обществу идеологии честности и надежности межличностных взаимосвязей.

Иллюстрацией всему сказанному может служить краткое описание постсоциалистической трансформации институтов в бывшем СССР. Здесь, в наиболее промышленно развитых республиках (за исключением Беларуси), либерализация экономической деятельности и приватизация государственных активов должны были создать конкурентные рынки. Но так как рынков не было, либерализация и приватизация отдали активы в распоряжение не рациональным рыночным максимизаторам полезности, являющимся с точки зрения теории главными

рыночными "игроками", а вполне социально определенным субъектам с уже сложившимся объемом информации о том, как нужно распоряжаться ресурсами, с определенной системой ценностей, потенциалом межличностных взаимосвязей ("знакомств") и властными возможностями. Информация, которой они обладали, была совершенно недостаточна для налаживания долгосрочных рыночных форм организации производства и сбыта, система ценностей позднего социализма, присущая многим представителям советской партгосноменклатуры, криминалитета и ряда других социальных слоев, нацеливала их носителей на максимальное краткосрочное потребление в ущерб инвестициям и на нечестную конкуренцию за счет использования потенциала накопленных ранее связей. Эти связи давали гарантированную, хотя и краткосрочную, высокую рентабельность вместо неопределенных финансовых результатов и длительных сроков окупаемости технологических инноваций (чемю также способствовал политический разрыв экономических связей в результате распада СССР).

Многие представители госаппарата в этих условиях начали продавать свой силовой (властный) потенциал новым частным собственникам для защиты бизнеса и борьбы с конкурентами в обмен на высокие доходы. Последние, поняв выгодность такого обмена, фактически "приватизировали" государство, используя приобретенную власть в интересах стабилизации бизнеса безотносительно к каким-либо объективным соображениям эффективности с точки зрения рынка.

В реальности же в самом начале реформ государство должно было, начав приватизацию и либерализацию: (а) разработать (или имплантировать из развитых рыночных экономик) комплекс институциональных норм поведения, в которых все субъекты либерализованной рыночной экономики были бы равны и (б) самым жестким образом заставлять их придерживаться этих норм. Тогда экономические игроки имели бы только один выход своим стремлениям к максимизации доходов: конкурировать за рынки (потребителя) путем осуществления легальных инвестиций в повышение качества доставшихся им в собственность активов, а не их проедание и не присвоение в свое частное пользование государственных органов. Только в этом случае государство смогло бы имитировать действие конкурентного рынка в той системе, в которой его никогда не

было, и только в этом случае приватизация и либерализация могли привести к возникновению эффективной рыночной системы.

Литература

1. Коуз Р. Природа фирмы / Природа фирмы: Пер. с англ., под ред. О. Уильямсона и С. Уинтера. – М.: Дело, 2001. – С.33–52.
2. Коуз Р. Проблема социальных издержек / Фирма, рынок и право. – М., 1993. – С.87–141.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. – 180 с.
4. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – 1999. – Т.35. – Вып.2. – С.3–20.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ У ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Сучасна соціально-економічна ситуація в країні диктує необхідність підвищення ефективності соціальної політики, концентрації зусиль на розв'язанні найгостріших проблем, удосконаленні механізмів реалізації соціальної політики і, як наслідок, забезпеченні інститутів економіки відповідною інфраструктурою. Кожній моделі економіки відповідає певна модель інфраструктури, яка визначає якість управління економікою у цілому. Як відомо, однією з умов розвитку ринкових відносин є самоорганізація за взаємною угодою рівноправних суб'єктів господарювання. Це виявляється, по-перше, в існуванні організацій і інститутів, які встановлюють контакти між суб'єктами ринку, по-друге, в існуванні загальних правил, законів, нормативних актів, які регулюють відносини суб'єктів господарювання. Взаємозв'язок цих процесів у ринковій системі здійснюється через створення і функціонування інститутів інфраструктури.

Головною метою реформ, які здійснюються в Україні, є формування цивілізованих ринкових відносин. Зокрема, одним із найважливіших напрямів реформування визначено створення умов для становлення й розвитку національного ринку праці та такої його інфраструктури, яка б забезпечила ефективне функціонування всіх складових.

Слід наголосити, що у нашій країні інфраструктура ринку праці та її інститути продовжують формуватися й удосконалюватися. В останні роки в Україні багато зроблено в інституціональному облаштуванні ринку праці. Сформовано законодавство про зайнятість населення, яке визнає існування безробіття, регламентує права й обов'язки державних органів виконавчої влади, роботодавців, профспілок із забезпечення зайнятості населення, визначає правовий статус державної служби зайнятості. Одним з його головних досягнень є заборона

примусової праці, закріплення прав громадян у сфері зайнятості, гарантій їхньої матеріальної і соціальної підтримки у випадку настання безробіття. За цей період створена інфраструктура сприяння зайнятості, діють системи професійної орієнтації та професійного навчання безробітних.

На сучасному етапі розвитку ринку праці удосконалення його інституційного забезпечення має спрямовуватись, насамперед, на: активізацію і посилення тих напрямів політики зайнятості, які сприяють підвищенню ефективності економіки з урахуванням структурної перебудови, а також забезпеченню соціальної спрямованості економічних перетворень; удосконалення системи формування і використання фінансових ресурсів страхового фонду на випадок безробіття, щоб за рахунок оптимальної пропорції використання коштів досягти найвищої підсумкової віддачі на одиницю витрат; еволюційну трансформацію існуючої структури "Страховий фонд на випадок безробіття – державна служба зайнятості" у систему, в якій страховий фонд був би часткою більш узагальненого відомства, включаючи службу зайнятості, з управлінням ним соціальними партнерами на принципах трипартизму; законодавче визначення заходів, які б сприяли активізації зусиль безробітних у пошуках роботи, чіткіше окреслювали передумови застосування конкретних дій стосовно активної підтримки безробітних залежно від імовірності досягнення ефекту саме для конкретної безробітної людини.

Формування ринкових відносин і становлення в Україні демократичної держави зумовлюють зміну цільових настанов освіти і професійної підготовки як соціальної системи та інституту інфраструктури ринку праці: не забезпечення потреб держави спеціалістами різних професій і рівнів кваліфікації, а задоволення різноманітних освітніх потреб особистості для її розвитку і самореалізації, а також для забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці.

Активною складовою соціальної політики виступає освіта, яка виконує завдання соціального вирівнювання та створення максимально можливих рівних стартових умов для всіх членів суспільства. Її розвиток є основним чинником поліпшення кадрового потенціалу, переходу до повної зайнятості, зростання на цій основі продуктивності праці та підвищення особистих доходів населення й добробуту країни: рівень освіти впливає на тривалість трудової діяльності, освітній рівень визначає

величину фінансових доходів, рівень освіти впливає на можливість професійного самовдосконалення.

Таким чином, система освіти збагачує людей знаннями, забезпечує загальну і професійну підготовку висококваліфікованих кадрів, перетворення інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал. Але і цим роль освіти не обмежується. Освіта визначає місце людини у структурі суспільства, належність людини до певної соціальної групи. Адже освіта забезпечує професійну підготовку, характер діяльності людини, спосіб її життя, тобто визначає культуру спілкування, її комунікації. У сучасних умовах професійна перепідготовка, підвищення кваліфікації людини триває протягом усього життя, тому освіта є потужним фактором розвитку економіки і суспільства у цілому. Розвинені країни надають освіті виключного не лише національного, а й світового значення. Вони розробляють і широко впроваджують освітянські проекти з поглядом у майбутнє. В Україні вища освіта також визнана однією з головних загальнолюдських цінностей.

Важливим напрямом діяльності у галузі вищої освіти є міжнародне співробітництво, завдання якого – забезпечити інтеграцію національної освіти у міжнародний освітній простір. Інтеграція вищої освіти України в європейське співтовариство стає дедалі динамічнішою і досконалішою. Упродовж 1991–2004 рр. активізувалася співпраця із зарубіжними країнами, зокрема з країнами-членами Європейського Союзу, їхніми центральними державними органами управління освітою й вищими навчальними закладами. Подальший розвиток системи вищої освіти має бути спрямований на інтеграцію в європейський освітній простір згідно з вимогами Болонської декларації, прийнятої міністрами освіти європейських країн у м. Болонья (Італія) у червні 1999 р.

Важливим елементом системи освіти є професійне навчання, яке невід'ємне від ринку освітніх послуг, що у сукупності формує інфраструктуру ринку праці. Необхідність дослідження інституту професійного навчання в єдності з інститутом освіти зумовлена низкою причин: по-перше, методику й методологію навчання за направленням державної служби зайнятості визначають законодавчі та нормативні документи, які використовуються під час професійної підготовки молоді у навчальних закладах системи професійної освіти; по-друге, сучасні проблеми

системи освіти, у тому числі й професійної, негативно позначаються на системі професійного навчання незайнятого населення, збільшуючи навантаження на державну службу зайнятості з боку не працевлаштованих після навчання випускників навчальних закладів різних типів, вивільнених із підприємств та інших осіб, які потребують професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації. Водночас можливості державної служби зайнятості здійснювати цю діяльність обмежуються обсягами коштів Державного фонду сприяння зайнятості населення (Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття). Тому підвищення ефективності професійного навчання незайнятого населення через державну службу зайнятості не можливе без реформування усєї системи освіти України.

Освіта і професійне навчання як інститут духовного виробництва, професійного й інтелектуального розвитку особи, нароццвання її творчого потенціалу має формувати таку сукупність знань і навичок членів суспільства, які б могли забезпечити можливість їхньої доцільної діяльності у системі суспільного поділу праці.

Із розвитком ринку праці виникають відносини між найманими працівниками і роботодавцями з дотриманням певних правил і норм, які захищають інтереси обох сторін, тобто на основі партнерських взаємовідносин, досконалих "правил гри". Тому суспільство у цілому й кожна організація зокрема мають постійно опрацьовувати механізм регулювання цих відносин для досягнення балансу інтересів, запобігання трудовим конфліктам, створення умов для сталого економічного розвитку та підвищення рівня життя населення. Взаємодію між зазначеними соціальними групами людей називають соціальним партнерством. Під соціальним партнерством ми розуміємо визнаний інститут реалізації прав громадян у демократичному суспільстві, оскільки він дає можливість великим групам суспільства брати участь у формуванні соціально-економічної політики держави, прийнятті рішень не тільки під час виборів, а й практично щодня у процесі обговорення урядових рішень або рішень адміністрації підприємства, проведення консультацій між представниками уряду, профспілок, роботодавців. Крім того соціальне партнерство є гнучким, оскільки ґрунтується на

засадах добровільності та взаємовизнання прав сторін – партнерів, реалізується на різних рівнях економіки – державному, галузевому, регіональному, виробничому (або, як називають деякі науковці, на мікрорівні – організацій, підприємств).

Світові тенденції розвитку ринку праці дають змогу спрогнозувати перспективу формування відповідного сучасним умовам інституту соціального партнерства в Україні.

Пріоритетними напрямками подальшого розвитку й удосконалення інституту соціального партнерства мають бути: забезпечення дійового правового інституту соціального партнерства і процедур взаємодії суб'єктів трудових відносин. Необхідно створити потужну правову базу, що дасть змогу посилити відповідальність за результати функціонування підприємства як роботодавця, так і трудового колективу. Склалися дві основні моделі, що забезпечують розв'язання цієї проблеми: американська і західноєвропейська. Перша ґрунтується на використанні процесу укладання колективних договорів, друга – спеціального інституту робітничого представництва; розвитку на якісно новій основі взаємодії представників колективу, роботодавців і органів виконавчої влади, місцевого самоврядування при розробці та реалізації рішень з питань праці й соціальної політики, зокрема через створення тристоронніх комісій або інших аналогічних регіональних структур; завершенні структуризації регіональних і галузевих рад соціального партнерства. Утворенню таких формувань має передувати створення повноцінних об'єднань роботодавців на регіональному і галузевому рівнях; посилення ролі профспілок на підприємствах як представника інтересів трудового колективу; забезпечення достатнього інформаційного обслуговування суб'єктів трудових відносин як на стадії переговорів, підготовки й укладання трудових угод, так і при їх реалізації; формування вискоєфективної системи підготовки і перепідготовки кадрів, які займаються питаннями соціально-трудових відносин, зокрема, проблемами розвитку соціального партнерства.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ ПРАЦЕЮ І КАПІТАЛОМ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України висуває на порядок денний багато актуальних питань, які мають вирішальний характер для просування України шляхом створення ефективної соціально-орієнтованої держави. Однією з визначальних тенденцій світового розвитку є зміна відносин між найманими працівниками і роботодавцями, які традиційно визначаються як відносини між працею і капіталом. На думку багатьох учених, формування нових за змістом відносин у сфері праці, яка була, є і залишається основою соціально-економічного розвитку, є одним з провідних чинників глибоких системних перетворень у суспільстві, складовою опрацювання та реалізації стратегії економічного і соціального розвитку держави [1].

У ході економічної еволюції відносини між працею і капіталом пройшли ряд етапів: від гострого, але неабсолютного антагонізму (доіндустріальний технологічний спосіб виробництва) до неабсолютної гармонії (соціального партнерства) у межах постіндустріального розвитку. У рамках науково-технічного типу економічного зростання, коли відбулися певні зрушення у відносинах власності (розвиток акціонерного капіталу, різноманіття колективно-групових форм приватної власності) здійснюється капіталізація праці і соціалізація капіталу. Ці метаморфози, зближуючи цілі капіталу і праці, змінюють, певною мірою, соціально-економічний статус найманих працівників, модифікують і відповідну модель праці, підвищують ступінь взаємообумовленості мотивації капіталу і праці. Тепер модель мотивації праці – праця як засіб до життя, не змінюючись у принципі, будується уже на якісно нових відносинах власності, змісті праці, джерелах доходу, рівні добробуту найманих працівників. Відмітка найбільш ефективного рівня мотивації на грані піраміди потреб піднімається і досягає вторинних потреб: у самовираженні,

самореалізації тощо. Актуальним мотиватором стає уже не праця в якості засобу підтримки існування, а праця як засіб розвитку особистості. Таким чином, вектори економічних інтересів капіталу і найманих працівників, їх мотиваційних пріоритетів, не співпадаючи абсолютно, зближуються, починають спрямовуватися в один бік – у бік неабсолютної гармонії відносин капіталу і праці. Гармонія ця ніколи не може бути абсолютною, оскільки саме прагнення до неї несе у собі алгоритм власного руйнування.

Окреслені головні тенденції розвитку відносин між капіталом і працею не повинні залишатися поза увагою у процесі проведення радикальних реформ в Україні, оскільки їх успіх повністю залежить від того, наскільки вони втілили інтереси всіх і кожного, і наскільки ці інтереси включені й ефективно перетворені у життя. Тому таким важливим є введення у господарську практику партнерських відносин на виробництві.

Технократичний тип відносин, у першу чергу, породжує проблему відчуженості працівників від процесу виробництва, що проявляється у пасивній поведінці чи у вигляді протесту проти існуючих умов трудової діяльності. Проблема "відчуження" має загальне значення. Його негативні наслідки проявились у всіх галузях і сферах вітчизняного виробництва. У практиці господарювання країн з розвинутою ринковою економікою відчуження праці також виявилось однією з причин уповільнення економічного зростання і продуктивності у 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. Наприклад, через ріст абсентеїзму, на думку американських спеціалістів, США недобирали у 70-ті рр. від 1 до 30% ВВП [2, с. 45]. Тому підприємці дуже серйозно поставилися до цієї проблеми як до джерела зниження ефективності, плинності кадрів, недостатньої лояльності тощо. Були здійснені радикальні кроки з подолання технократичного відчуження. Основу цього процесу складають: делегування власності; розширення форм участі в управлінні; додаткові повноваження на робочому місці і в групі, аж до самоврядування; допуск до корпоративних ресурсів і соціальних благ широкого кола робітників і службовців, через які бізнес зміг підвищити господарську зацікавленість працюючих і забезпечити їхнє самовираження у праці.

Україна, попри всі негаразди, стоїть перед необхідністю утвердження економіки науково-технічного типу. Сьогодні завдання першочергової важливості – подолання інноваційної інертності господарюючих суб'єктів, створення такого механізму,

який би забезпечував їх ефективну інноваційну поведінку. Головною причиною стримування таких перетворень є загострення суперечностей між технократичними підходами до моделювання поведінки працівників, які склалися в умовах індустріального розвитку, і вимогами нового типу постіндустріального економічного зростання. Звичайно необхідно врахувати те, що традиційні підходи, які базуються на принципах максимальної спеціалізації і орієнтовані на працівників із середніми (фактично – нижче середніх) здібностями у деяких галузях виробництва поки що дозволяють (і певний час будуть дозволяти) забезпечувати середню продуктивність. Проте, практика все більше підтверджує те, що у багатьох виробничих процесах традиційні форми організації праці і її стимулювання, які впливають на мотиваційну поведінку, починають стримувати зростання виробітку і якості, не дозволяють оперативного пристосовуватися до умов, що постійно змінюються. Гальмується повне використання потенційних можливостей працівника, оскільки суперечить новим вимогам до робочої сили і технології. Особливо виразно це спостерігається у галузях, які визначають науково-технічний прогрес і, головним чином, на підприємствах, які орієнтуються на прискорене оновлення технології і застосування висококваліфікованої робочої сили, на створення високоякісної нової продукції і швидку її заміну, на ресурсо- і працевзбереження.

З початку перебудови системи господарювання в Україні недостатня увага приділялася людині, її інтересам, можливостям. Це привело до того, що можливості людини реалізуються на 30–40% [3, с. 6]. За оцінками американських експертів працівник, без страху бути звільненим, використовує лише 20–25% потенційних здібностей. Але при розширенні умов реалізації фізичних, психічних, емоційних можливостей, не тільки виконавчих, але й організаторських, творчих здібностей цифру вдається підвищити до 70–80% [4, с. 134]. Звичайно, подібні кількісні оцінки умовні. Але вони відображають сам факт недовикористання людського фактора через неадекватну модель відносин між капіталом і працею.

Зважаючи на прагнення України до членства в Європейському Союзі, слід особливо звернути увагу на програми формування на виробництві відносин соціального партнерства на рівні співтовариства. Вирішенню цього питання присвячені

спеціальні рішення Комісії ЄС (1981 р., 1991 р.) і Ради ЄС (1992 р.), а також окремі положення Статуту про Європейську компанію (ЄК), які зобов'язують членів ЄС прийняти необхідні заходи, які забезпечують право участі робітників і службовців в управлінні і стратегічному розвитку ЄК [5].

Сучасний стан соціально-трудових відносин в Україні свідчить про деструктивні процеси; розвиток подій у цій сфері є відмінним, нерідко, протилежним за змістом та отриманими результатами порівняно із країнами Заходу. Це у той час, коли вітчизняні цивілізаційні засади є навіть більш сприятливими для оптимізації відносин між капіталом і працею, ніж у багатьох країнах Заходу. Такі риси української ментальності, як потяг до вільного господарювання, прагнення до демократичних форм суспільно-економічного буття, колективізм і взаємодопомога є надійною передумовою становлення соціально-трудових відносин, що відповідають кращим світовим взірцям.

Інституціональне середовище формування моделі відносин між капіталом і працею, адекватній інноваційному типу економічного зростання, включає: відповідні правові та економічні норми, які закріплюють участь працівників в управлінні; організаційні форми, які визначають "поле" управлінської діяльності працівників як по вертикалі, так і по горизонталі; систему навчання методам вирішення виробничих проблем, підвищення продуктивності праці, якості продукції тощо; комунікативну систему, яка забезпечує інформування працівників про основну мету підприємства, взаємозв'язок з головними завданнями, які вирішуються у цеху, у бригаді; визначення вузьких місць у виробництві тощо; систему матеріального заохочення для працівників, які беруть активну участь у вирішенні основних завдань виробництва.

Запровадження моделі відносин між капіталом і працею на принципах співпраці, узгодженості дій, пошуку компромісів дозволить мобілізувати внутрішні фактори піднесення підприємства, перетворити соціальну сферу на джерело інвестування виробництва, науково-технічного прогресу, стимулятора ресурсозбереження, структурної перебудови.

Література

1. Колот А. Проблеми розбудови національної моделі соціально-трудова відносин // Україна: аспекти праці. – 2002. – №5.
2. Грачев М. В. Управление трудом: теория и практика капиталистического хозяйствования. – М.: Наука, 1990. – 135 с.
3. Любимова Н. Г. Менеджмент – путь к успеху. – М.: "Агропромиздат", 1992. – 59 с.
4. Грейсон Д., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1991. – 319 с.
5. Увалич Милица. Собственность работников: сравнение опыта Запада и Востока // Politekonom. – 1996. – № 3. – С.81–88.

ПРО ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Для сучасних досліджень споживчої кооперації характерне посилення уваги до соціального змісту її функціонування. У той же час, у цих дослідженнях немає відповіді на багато питань стосовно реалізації кооперацією соціальної функції в умовах ринкових трансформацій, а висновки окремих з них не можуть бути беззастережно сприйнятими. Розбіжності у цих висновках – від недооцінки соціальної сутності кооперативних відносин до її суттєвого перебільшення. Але так як це питання є не тільки полем для наукових "вправ", а має і практичне значення, то ці розбіжності та неправильні висновки можуть суттєво впливати на зміст господарської діяльності цієї системи.

Так, у концепції розвитку споживчої кооперації Російської Федерації на період до 2010 р. передбачається зосередження її діяльності навколо таких соціальних завдань, як боротьба з бідністю, безробіттям, залучення до кооперативної діяльності жінок та молоді [1, с. 7–16]. Визначальну роль соціальні питання мають відіграти у розвитку споживчої кооперації України, про що свідчить висунення положення про первинність соціального змісту в її функціонуванні. Зокрема, у "Стратегії розвитку споживчої кооперації України (2004–2015 рр.)" стверджується, що "зміст споживчої кооперації складатимуть її соціальні та економічні аспекти в органічному поєднанні. **Причому соціальне буде первинним** (виділено автором, І. А.), тому споживча кооперація виступатиме соціальним об'єднанням людей; вона функціонуватиме як неприбуткова організація" [2, с. 5].

Така постановка питання про визначальну роль соціальних цілей кооперації та проголошення первинності соціального над економічним у розвитку системи не відповідає усталеному в економічній науці погляду на первинність матеріальних основ виробництва і вторинність соціальних відносин і цілей, незважаючи на те, що на сучасному етапі людської цивілізації роль останніх значно зростає. Але й з урахуванням цієї суттєвої обставини, визнання первинності соціальної складової над

економічною у функціонуванні кооперації є методологічною помилкою, яка має негативне значення для її розвитку і не підтверджується практикою. На нашу думку, замість проголошення первинності соціального змісту у розвитку кооперації буде більш правильним і науково обґрунтованим твердження про її більшу соціальну спрямованість, ніж це характерно для приватної та акціонерної форм власності.

Слід відмітити, що визнання споживчої кооперації як організаційно-правової системи, в якій задоволення соціальних потреб членів кооперативних товариств і суспільства є первинним, та законодавче встановлення її некомерційного характеру [3, с. 16] не слід розглядати як якийсь зовнішній момент чи то рекламну вивіску. На практиці таке визнання має справляти досить активний вплив на зміст організації і управління кооперативною діяльністю. При цьому його практичне використання має регламентувати всі сторони господарського розвитку споживчих товариств і підприємств. Але чи так це у реальній практиці? Чи є їхня діяльність некомерційною? Звичайно, що ні.

По-перше, споживчі товариства утворюються за рахунок вступних і пайових внесків та здійснюють торгівельну, заготівельну, посередницьку, виробничу й інші види підприємницької діяльності, якими займаються приватні та державні організаційно-правові форми господарювання, які у законодавчому порядку включені до комерційних. За наявності однакового змісту господарської діяльності, єдиним критерієм, яким може обґрунтовуватися некомерційний характер кооперативної діяльності, є проголошення та забезпечення пріоритетності соціальних цілей як головної мети самого існування системи. І в частині проголошення це відповідає дійсності. Проте на практиці забезпечення цих цілей знову ж таки здійснюється за рахунок комерційної діяльності, прибутку, який споживчі товариства та кооперативні підприємства отримують від господарювання, а тому їх діяльність як і раніше, так і в умовах ринкових відносин "**... в більший мірі** (виділено автором, І. А.) підпадає під критеріальні ознаки комерційного сектору (отримання прибутку і розподіл його між учасниками виробництва)" [4, с. 29–30]. Очевидно, що саме комерційні цілі, а не надання альтруїстичної допомоги пайовикам, безробітним, пенсіонерам визначають первинну сутність системи.

По-друге, незважаючи на те, що демократичний спосіб управління споживчими товариствами перебуває поза системою комерційних інтересів, його неповне використання у реальній практиці та підпорядкування управлінської діяльності виробничим завданням також не дають достатніх підстав вважати споживчу кооперацію некомерційною структурою.

Отже, правове і нормативне визнання споживчої кооперації не комерційною, а *соціальною структурою, яка здійснює таку свою роль шляхом комерційної діяльності*, є логічним "вивихом", а не висновком з наукових та юридичних обґрунтувань.

Послідовний логічний аналіз сутності споживчої кооперації має наслідком дещо інші висновки. Відомо, що головною особливістю діяльності некомерційних структур (благодійних фондів, релігійних, громадських організацій) є передача у власність їхнім органам, які мають статус юридичної особи, майна або грошових внесків із втратою права володіння, управління та розпорядження ними, тоді як у споживчих товариствах вступні та пайові внески є основою саме таких прав, що й зумовлює їхню відмінність від соціально-благодійницьких структур.

Не витримує критики також і твердження про те, що у споживчій кооперації отримання прибутку є другорядною метою, яка підпорядкована первинним соціальним цілям. Як відзначають дослідники цієї проблеми, визначити, "в яких випадках отримання прибутку є головною метою організації, а в яких – побічною, в реальному житті буває досить важко... Головна відмінність організації комерційної від некомерційної полягає не в отриманні прибутку, а в тому, що першим дозволено розподіляти його між своїми учасниками" [4, с. 37]. Відомо, що кооперація має таке право і реалізує його на практиці.

Як важливий аргумент обґрунтування первинності соціального змісту діяльності споживчої кооперації у багатьох дослідженнях використовується твердження про її соціальну місію у задоволенні потреб сільського населення. Однак господарська діяльність кооперації на селі ніколи не здійснювалася на основі філантропічних принципів, а була комерційною. У ринкових умовах, так само, як і раніше, коли ті чи інші види діяльності стають нерентабельними, кооперація їх згортає, а якщо і продовжує, то тільки за умови покриття непродуктивних витрат з місцевих чи державного бюджетів.

Всупереч проголошенню первинності соціального змісту кооперативної діяльності статистичні дані про її розвиток свідчать, що основні соціальні показники, які характеризують сучасну кооперативну діяльність, мають чітко виражену тенденцію до суттєвого скорочення. Зокрема, за період з 1986 р. по 2003 р. кількість діючих магазинів, закладів громадського харчування, виробничих підприємств системи, відповідно, скоротилася на 72,5%, 69,6% і 60,4% [5, с. 2,10,14; 6, с. 3,4,7]. Паралельно відбувається процес зменшення кількості пайовиків і працівників системи, відповідно, з 13,1 млн. чол. до 918 тис. чол. та із 733,2 до 121,4 тис. чол., або в 13 і 6 разів [5, с. 1, 108; 6, с. 1, 132]. Очевидно, що єдиним висновком з порівняння цих даних є констатація значного звуження соціальної бази системи, як прямого, так і опосередкованого її впливу на вирішення суспільних проблем соціального характеру.

Проголошення пріоритетності соціальної функції споживчої кооперації на основі неприбутковості її діяльності унеможливило практичну реалізацію соціальних наслідків реформування відносин власності. Відомо, що закріплення за пайовиками власності і встановлення виплат дивідендів на пайові внески за рахунок прибутків не реалізується практично, так як їх виплата суперечить ідеї неприбутковості. У той же час, багато споживчих товариств і кооперативних підприємств (і їх кількість зростає) отримують прибутки. Якщо у 1999 р. питома вага прибуткових підприємств у системі становила 52,9%, то у 2003 р. із 8,4 тис. прибутково працювали 7 тис., або 84,4% [6, с. 80].

До звуження реалізації соціальної функції споживчою кооперацією приводять масштабна приватизація і передача в оренду її власності, а також діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування, яка у багатьох випадках фактично спрямовувалася на створення умов, сприятливих для приватизації кооперативної власності [7, с. 14].

Загальним висновком з аналізу теорії та практичної реалізації соціальної функції споживчої кооперації при переході до ринкової економіки є констатація факту про суттєве звуження в її діяльності саме соціального змісту як щодо членів споживчих товариств, так і суспільства у цілому. Незважаючи на те, що кооперативні принципи господарської діяльності мають суттєві переваги над приватною та акціонерною формами власності у питанні більш повної соціалізації економічних відносин, вони не

реалізовані у трансформаційний період. Відродження та посилення цієї функції як у самій системі, так і в суспільному масштабі можливе лише за суттєвої зміни векторів суспільних трансформацій, визнання та підтримки соціальної місії споживчої кооперації на суспільному, передусім державному рівні, та за умови утвердження в ній дійсно кооперативних економічних відносин. Без цього, відзначав відомий дослідник розвитку української кооперації Л. Олесевич, проголошення соціального месіанства споживчої кооперації залишиться "кооперативним міфом за умов капіталістичної дійсності" [8].

Література

1. Концепция развития потребительской кооперации Российской Федерации на период до 2010 года. – М., 2001. – 109 с.
2. Стратегія розвитку споживчої кооперації України (2004–2015 рр.). – Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – 2004. – №15. – 9 квітня. – С.1–32.
3. Закон України "Про кооперацію". – К.: НМЦ "Укоопспілка", 2003. – 24 с.
4. Формы кооперативного движения в условиях рыночных реформ / Г. В. Гутман, О. Б. Дигилина и др. – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К*", 2003. – 384 с.
5. Основные показатели хозяйственно-финансовой деятельности потребительской кооперации УССР за 1986 год. – К., 1987. – 109 с.
6. Показники господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій Укоопспілки за 1999–2003 роки. – К.: Укоопспілка, 2004. – 146 с.
7. Матеріали XVIII (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України. – К.: Укоопспілка, 2000. – 164 с.
8. Олесевич Л. Кооперативні міфи і капіталістична дійсність. Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883–1939). – К.: Наукова думка, 1974. – 168 с.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СОБСТВЕННОСТЬ – ВЫСШАЯ ФОРМА СОБСТВЕННОСТИ

В своих работах К. Маркс и Ф. Энгельс показывали, что основным противоречием капитализма является противоречие между общественным характером производства и частным характером присвоения конечного продукта, а наибольшим злом капитализма есть частная собственность на средства производства. Теоретики и идеологи наших реформ (отечественные и зарубежные) убеждали нас в обратном: наиболее несовершенной формой собственности является государственная, наиболее совершенной – частная. Общественность Украины, откровенно говоря, и сейчас пребывает в растерянности: какой же форме собственности отдать предпочтение – государственной или частной.

Исторически в мире сложилось четыре основные формы собственности – частная, коллективная (групповая), кооперативная (корпоративная) и государственная. Пятая форма собственности – личная (индивидуальная) является производной от высших форм собственности (коллективной, корпоративной, государственной) и определяет в них долю каждого из совладельцев собственности. Все формы собственности образуют единую иерархию форм собственности, и ни одна из них не имеет преимуществ перед другой. Каждая форма собственности возникла в определенных исторических условиях и должна была отвечать тем требованиям, которые определялись уровнем развития производительных сил и сложившимся социально-экономическим укладом. Так, отмена рабства при переходе общества от рабовладельческого строя к феодализму означала расширение всех свобод, в т.ч. и производственных. Феодальный крестьянин в отличие от раба получал ограниченное право собственности на средства производства. При переходе к капитализму право собственности на средства производства получили все члены общества, в т.ч. раскрепощенные крестьяне. Все также получили право выбора своего производственного статуса (хозяин, наемный рабочий, служащий и т.д.)

Формы собственности – важный катализатор экономического и социального развития общества. Так, благодаря частной собственности на средства производства, капиталистическое общество получило мощный источник своего развития в лице частной инициативы. Возникшая позже коллективная, кооперативная и государственная формы собственности были необходимы для дифференцированного подхода в сфере земельной и имущественной собственности, для более полной реализации производственного потенциала общества.

В иерархии форм собственности исходной является частная собственность. С нее начиналась эволюция всех форм собственности классовых обществ. Вектор эволюции форм собственности направлен от частной к государственной. Все существующие ныне формы собственности в пределах государства, отраслевого или территориального подразделений образуют единую систему форм собственности, что дает возможность варьировать формами собственности в зависимости от потребностей и целей общества. При этом каждая форма собственности имеет свои механизмы реализации. Поэтому государство (общество) должно не только провозглашать формы собственности, но и формировать механизмы их реализации.

Исходя из логики эволюционного процесса форм собственности, высшей формой собственности является государственная собственность. Однако такое утверждение к настоящему времени не стало бесспорным. Так, одним из требований международных финансовых институтов при оказании Украине финансовой помощи было требование разгосударствления и приватизации средств производства. Выше мы показали, что государственная собственность в системе форм собственности является абсолютно равноправной и имеет полное право на существование. Кроме того, при решении вопроса разгосударствления и определения преимуществ государственной собственности следует учитывать современные тенденции развития мирового хозяйства и мирового сообщества.

По сравнению с предыдущими историческими эпохами государство становится средой менее антагонистической. Постепенно изменяется и главная функция государства: из аппарата насилия одного класса над другими государство становится верховным координатором, который путем компромиссов приводит к согласию все социальные и этнические группы населения

страны, учитывая их производственные, политические, религиозные и социально-культурные особенности. Следует успокоить наших западных партнеров и инвесторов, возможно напуганных диктатурой пролетариата: наше государство выполняет такие же функции, как и в других странах мира.

Хочется нам того или не хочется, но в "массовом обществе" (население планеты – 6,5 млрд. чел.) роль государства, роль его функций будут неустанно возрастать. Уже сейчас государственное регулирование – один из важных факторов социально-экономического развития стран, и ни одно государство в мире, в т.ч. США, Япония, ФРГ, Великобритания, Франция не обходятся без государственного регулирования. Но роль координатора и регулятора требует участия государства в земельной и имущественной собственности.

Современный мир вступил в эпоху глобализации, которая проявляется в интеграции субъектов производственной, финансовой, торговой, политической и других видов деятельности (Евросоюз, МВФ, НАТО и т.д.). Это не может не сказаться на эволюции форм собственности, на их интеграции. Очевидно, что по своей сущности государственная форма собственности уже выражает интеграцию частных, групповых, коллективных, кооперативных, корпоративных форм собственности. Отсюда, в нынешних условиях государственная собственность Украины должна измениться по сравнению с тем, какой она была в условиях СССР. Она должна войти во взаимосвязь с другими формами собственности с определением доли каждого совладельца в объектах государственной собственности. Это соответственно требует изменения производственных и общественных отношений, изменения правового статуса граждан, других субъектов собственности и государства. Кроме того, государство, как и человек, может выполнять свои производственные обязанности безукоризненно, удовлетворительно и плохо. Только при условии безукоризненного выполнения своих функций государство может быть регулятором производственных, экономических и социальных процессов, а государственная собственность может стать действенным фактором социально-экономического прогресса общества.

Во всех странах мира существует государственная форма собственности на средства производства, землю и имущество. Так, доля государственного сектора экономики составляет во

Франции – 33%, Австрии – 37%, Италии – более 40%. В ФРГ на долю государственного сектора приходится 98% добычи каменного угля, 70% производства электроэнергии, 70% выплавки алюминия, 40% судостроения, 93% железнодорожных перевозок и т.д. Признавая успех зарубежных капиталистических стран в экономическом развитии, заметим: какими бы впечатляющими не были успехи частного капитала, в мире продолжают жить идеи общего блага. В наибольшей мере выразителем идеи общего блага является государственная собственность. Однако для реализации всех функций и преимуществ государственной формы собственности требуется непременно одно условие – высокое самосознание граждан.

Анализ экономического развития Украины за период 1991–2004 гг. показывает, что почти во всех отраслях хозяйства произошел спад. Возникает вопрос: где точные и глубокие научные разработки наших преобразований; кто их проводил и почему они не оправдались? Анализируя причины наших неудач, нам следует признать, что на пути наших перестроечных преобразований наибольшей преградой была "советофобия". До сих пор значительная часть граждан Украины со страхом относится к Советам, коммунистам, коллективизму, социализму, плановости и т.д. В этом страхе очерняется все, что связано с СССР и социализмом, даже прогрессивные приобретения. Но эта фобия – это социальная болезнь, которую необходимо преодолеть. Эта болезнь стала причиной нашей, возможно, главной ошибки – признания превосходства частной собственности над государственной. К сожалению, мы не уяснили, что к рыночной экономике можно придти с любой формой собственности на средства производства, землю и имущество. Совершенные нами ошибки – приватизация некоторых стратегических отраслей и предприятий промышленности, ликвидация колхозов и совхозов, не стали фатальными и могут быть исправленными.

Государственная форма собственности – не панацея, но игнорировать ее у нас нет никакого ни юридического, ни исторического права.

*БАЙДАК Т.М., кандидат социологических наук, доцент
ДВОРЦОВА Е.Б., кандидат социологических наук, доцент
Национальный технический университет
"Харьковский политехнический институт"*

ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНСКОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Образование как социальный институт является одним из глобальных феноменов общественной жизни, оказывающим существенное влияние на процессы, происходящие во всем мире, с одной стороны, а с другой – постоянно находящимся под воздействием изменяющихся социальных потребностей. Так, интеграция европейских стран, перспективы расширения Евросоюза выдвигают новые требования к формированию и развитию культурного, научно-технического и интеллектуального потенциалов Европы. Эти объективные условия влекут за собой изменения во всей системе образования, в том числе в системе профессионального образования. Начавшийся несколько лет назад Болонский процесс, цель которого – создать зону европейского высшего образования, не оставил в стороне и Украину. Трансформационный процесс предполагает реформу системы высшего образования, как с точки зрения ее организации, так и с точки зрения содержания учебной деятельности. Основными принципами формирования образовательной стратегии являются доступность, качество, мобильность.

На жизнь украинских вузов существенно влияют изменения, происходящие в сфере образования на международном уровне, а также внутренние процессы, протекающие в Украине:

- всеобщий кризис в образовании, связанный с переходом от доминирующих экстенсивных целей образования к преобладанию интенсивных целей. Сегодня, когда смена идей, смена знаний происходит быстрее, чем смена поколений, для образования важно не просто накапливать и передавать знания, но и формировать человека, способного к постоянному восприятию изменений и к постоянному профессиональному совершенствованию;
- сокращение государственного финансирования на общеобразовательную и научную деятельность;

- аннулирование государственного распределения выпускников. Старая система распределения уже не действует, а новые формы находятся только на начальном этапе процесса институционализации;

- высокий уровень безработицы в Украине и, как следствие, низкий спрос на молодых специалистов;

- потеря образованием своего качества быть эффективным средством достижения личных жизненных целей. Хотя образование входит в десятку ценностей, наиболее важных для молодежи, однако только 25% связывают с образованием возможность повышения своей квалификации, а надежды на повышение по службе – всего 10%;

- дефицит специалистов, способных дать необходимые будущим специалистам знания для работы в условиях рыночной экономики – старение профессорско-преподавательского состава, отсутствие притока молодых талантливых педагогов и ученых, уход наиболее активных, прогрессивно настроенных кадров. Так, 42% украинских ректоров, свыше 30% заведующих кафедрами и 54% профессоров – люди пенсионного возраста. В то же время только 13% доцентов не исполнилось сорока лет. А именно этой возрастной группе присуща максимальная профессиональная мобильность, продуцирование новых идей, наибольшая научная активность [1];

- выживание вуза в настоящее время во многом зависит от количества студентов-контрактников.

В таких динамичных условиях успешная работа любого вуза напрямую зависит от постоянного совершенствования его деятельности, в том числе по улучшению качества образования. Именно качество должно стать и восприниматься руководителями и сотрудниками вуза как один из основных объектов стратегии вуза, т.к. именно оно помогает создать хорошую репутацию и имидж, способствует росту конкурентоспособности на рынке образовательных услуг, создает возможности для самореализации сотрудников. Понимание необходимости обеспечения качества образования украинскими вузами уже есть. Проблемой остается разработка стратегий и моделей внедрения целостных систем обеспечения и совершенствования качества, через включение в этот процесс всех заинтересованных сторон – администрации, преподавателей, студентов, работодателей, а также формирование культуры качества.

Культура качества требует открытого, правдивого, эффективного и постоянного взаимодействия, разрушающего внутренние барьеры в вузе. С целью повышения эффективности взаимодействия необходимо обратить внимание на следующие изменения. Во-первых, необходимо осуществить переход от культуры, которая основывается на данных, подаваемых во внешние организации (министерство, региональная администрация) к культуре, стимулирующей обмен информацией внутри вуза (между кафедрами, отделами, сотрудниками). Во-вторых, необходимо улучшать систему обратной связи, стимулируя этим контроль качества всеми участниками процесса, а не только сверху. Наличие обратной связи по всей организации может существенно изменить культуру, так как основной смысл, вкладываемый в обратную связь предельно ясен: каждый имеет полномочия, и каждый несет ответственность за улучшение своей деятельности. При этом результаты различного рода проверок "сверху" должны использоваться не для наказания виновных, а служить основой для размышлений, для активных действий по устранению "слабых звеньев" в рабочих процессах. В-третьих, необходимо разрушить организационные барьеры, которые мешают людям видеть свою роль в различных процессах. Это направление связано с объединением усилий различных подразделений, созданием межфункциональных команд, и нацелено на переход от управления отдельно взятой, обособленной единицей (кафедрой, факультетом) к управлению всем процессом.

При разработке стратегии вуза необходимо также исходить из того, что качество намного глубже, чем просто соответствие каким-то формализованным нормам и показателям. Невозможно проконтролировать качество вуза только внешними инспекциями, применяя только процедуры аттестации и аккредитации. Нельзя навязать качество принудительно. Путь к настоящему, долговечному качеству лежит через сердце и ум каждого администратора, преподавателя и сотрудника вуза.

Качество в вузе следует рассматривать как многомерное понятие. Каждый процесс, каждый вид деятельности, каждый сотрудник и каждый студент в вузе должен рассматриваться с позиции философии многомерного качества. Качество должно определяться не только степенью соответствия стандарту содержания учебных программ и знаний студентов, но и

потребностями, ожиданиями и предпочтениями всех групп потребителей услуг высшей школы. Исходя из этого, современному вузу целесообразно рассматривать качество как степень удовлетворения запросов потребителя (студента, преподавателя, предприятия, общества), степень пригодности выпускника вуза к эффективной работе [2]. Необходимыми моментами стратегии управления качеством являются основные принципы, лежащие в основе любой системы менеджмента качества: ориентация на потребителя, партнерство с поставщиком, развитие сотрудников и их вовлечение в процессы, постоянное улучшение и инновации, руководство и последовательность цели, ответственность перед обществом, ориентированность на результат.

Концепция многомерного качества предполагает использование огромного количества показателей качества. Для определения и разработки таких показателей можно использовать известные модели качества, учитывая опыт их применения в Европе, России и других странах. Однако не следует забывать, что универсальных моделей качества, которые можно использовать всегда и везде, не существует. Любые стандартные и рациональные методы менеджмента качества необходимо сочетать со спецификой конкретной организации.

Качество высшего образования и практические меры по его обеспечению должны стать краеугольным камнем в стратегии управления украинскими вузами. Повышение качества образования будет способствовать развитию всей системы высшей школы в сторону более полного удовлетворения потребностей общества в целом и отдельной личности в частности.

Литература

1. Семиволос П. "Черные дыры" образования // Зеркало недели. – 2001. – №37 (361). – 22 сентября. – С.12.
2. Нуждин В. Н. Проблемы управления качеством высшего образования // Проблемы качества в сфере образования. – 1999. – <http://tqm.stankin.ru>

СЕРЕДНІЙ КЛАС І МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ

Формування і розвиток середнього класу – базові соціальні процеси у трансформаційних економіках. На наш погляд, становлення середнього класу доцільно розглядати в якості важливого критерію ефективності реформ, який свідчить про стабільність усієї системи економічних, соціальних та політичних інститутів.

На початку економічних реформ в Україні і в Східній Європі вважалося, що вони спричинять зародження масштабного соціального суб'єкта, здатного ефективно виконувати традиційні для нього функції – здійснювати накопичення й інвестувати українську економіку, виконувати роль основного платника податків, бути гарантом стабільності суспільно-політичних процесів. Народження середнього класу вважалося процесом безсумнівним і таким, що не потребує спеціальних заходів. Очевидними кроками для "допомоги в народженні" були приватизація (розподіл) соціалістичної власності, реінституція, ліквідація колективного сільського господарства, масове створення нових малих підприємств. Але поспішність і політична конфронтація, зрозуміло, не давали надії на розробку системи спеціальних заходів на підтримку середнього класу.

У Центральній і Східній Європі мале підприємництво не було зовсім ліквідовано (особливо у роздрібній торгівлі, послугах і сільському господарстві), гіпертрофія важкої промисловості не була так чітко виражена, як у СРСР, а велика частка інтелігенції була в опозиції до соціалістичного устрою. У силу цього відродження середнього класу демократичного громадянського суспільства відбувалася там більш природно. Можна стверджувати, що середній клас у більшості країн Центральної і Східної Європи у цілому отримав від трансформації практично те, що очікував – і політично, і економічно.

В Україні цей процес є більш драматичним. Економічні реформи здійснюються набагато складніше і зі значними суперечностями, ніж очікували всі учасники і "спостерігачі" цього процесу. Стрімке скорочення доходів населення протягом

першої половини 90-х рр., "...справді було драматичним. І навіть зростання реальних доходів упродовж 2001 р. – а реальної зарплати протягом 1999–2001 рр. – далеко не компенсувало втрат попередніх років" [1, с. 28]. Як наслідок – стрімке соціальне розшарування, зниження фінансування сфер науки і культури, соціальна незахищеність інтелігенції, яка мало що отримала від приватизації, поставили різні прошарки середнього класу у суперечливе становище – можливість брати участь у процесах демократизації при скороченні матеріального підґрунтя для незалежної економічної і політичної поведінки.

Можна стверджувати, що основними мотивами поведінки і ціннісних орієнтацій сучасних представників українського середнього класу є особиста свобода, автономність і незалежність економічної поведінки, самодостатність, високий ступінь мотивації у соціально-економічній сфері, і як наслідок такої мотивації – орієнтація на власну справу як кращий засіб самореалізації на раціональній, економічно вигідній основі. Не важко помітити, що за цими характеристиками стоїть підприємницький тип суб'єкта соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Що собою являє типовий підприємець? Сам термін "підприємець" ("entzerpeneuz") був запроваджений до широкого вжитку у XVIII ст. англійським банкіром і економістом Р. Кантільоном для характеристики людей з нефіксованими доходами від економічної діяльності, як правило, купівлі-продажу. Від тих часів це поняття набуло більш широкого змісту і трактування, як зазначає М. Фелью, "існує стільки визначень підприємця, скільки людей займається підприємницькою діяльністю" [2, с. 192]. Зауваження справедливе, оскільки підприємницька діяльність – це, значною мірою, діяльність творча, а вона завжди унікальна і викликає ускладнення при спробах її стандартизації.

Разом з тим, подібні, типові риси підприємницької поведінки визначити, на наш погляд, можливо. Серед них – раціоналізм поведінки і побудова життєвої стратегії, яка ґрунтується на принципах "діло заради діла" (М. Вебер), схильність до інновацій, розробка впровадження "нових комбінацій" у звичні процеси або створення нових процесів (Й. Шумпетер), ідеологія досягнення мети, яка є вищою за просте прагнення збагачення (Д. Макклелланд), схильність до ризику заради досягнення результату (Дж. Аткінсон), інтернальність або внутрішня відповідальність перед самим собою (Дж. Роттер).

За психологічними характеристиками підприємці відрізняються сильною волею до дії і особистою енергією, винахідливістю і націленістю на нове, перспективне. У сучасних умовах підприємцями вважаються не лише власники підприємства, але й відповідальні керівники, менеджери, самозайняті громадяни, які за духом близькі до зазначеного типу. За всіма зазначеними параметрами маємо, що підприємець являє собою досить привабливий соціальний типаж, який може скласти своєрідний духовний авангард суспільства, тим більше суспільства з ринковим устроєм економіки. Відповідно і ті економічні осередки, які створюють навколо себе підприємці, стають вигідними і корисними як в економічному, так і в соціальному аспектах. Мова йде про підприємства малого бізнесу. Важливою функцією малого підприємництва є пом'якшення соціальної напруженості і демократизація ринкових відносин шляхом формування активного середнього класу суспільства, послаблення майнової диференціації, зміцнення соціальної бази реформ.

У розвинених країнах цінність малого підприємництва визначена давно. Це відзначається у роботах учених і дослідників та підтверджується практикою. Так, наприклад, у США налічується 19,3 млн., малих і середніх підприємств, а в країнах ЄС – 15,8 млн., у тому числі в Італії близько 4 млн., а у Великобританії та Німеччині понад 2 млн. [3, с. 179]. Саме малі підприємства забезпечують розвиненим країнам значну кількість робочих місць і зайнятості. У США у малому та середньому бізнесі зайнято 70,2 млн. чол., у країнах ЄС – 68 млн., у тому числі в Німеччині – 18,5 млн., і у Франції – 15,2 млн. чол. [3, с. 179]. Частка малих і середніх підприємств у ВВП розвинених країн коливається від 50 до 67% [4, с. 34]. Аналіз стану малого та середнього бізнесу в Україні свідчить, що Україна за цими показниками не йде ні в яке порівняння, навіть від Росії Україна відстає у 4,5 рази, а від розвинених країн у десятки разів [3, с. 179].

Зростання економіки відбувається там, де мале підприємництво використовує нові інтелектуальні знання, де управлінські і маркетингові технології стають невід'ємною частиною соціально-економічного прогресу. Підтримка малого підприємництва має стати опорою розвитку економіки перш за все у плані вирішення соціальних проблем. Дрібні підприємці стабілізують

суспільство не тільки тому, що захищають свої майнові інтереси. Валовий продукт країни, бюджет, сформований за рахунок надходжень від маси дрібних підприємців, набуває стабільності і незалежності від фінансових негараздів окремої компанії. Дійсно, дрібні підприємці не завжди справляються з труднощами ринку, але на їх місце негайно приходять інші. Таким чином, ні бюджет, ні виробництво у цілому не наражаються на небезпеку.

Тому питання про доцільність вивчення впливу малого підприємництва на формування середнього класу в Україні однозначно отримує позитивну відповідь. Мале підприємництво як потенційне джерело формування середнього класу, постає гарантом економічного розвитку і соціальної стабільності суспільства, об'єднує ті групи українського суспільства, які володіють найбільшим соціально-дійовим потенціалом і більшою мірою зацікавлені у лібералізації суспільних відносин. Його роль у трансформаційному процесі визначається досить високим професійно-кваліфікаційним потенціалом, здатністю досить швидко пристосовуватись до "правил гри".

Література

1. Лібанова Е. Середній клас в Україні: сучасні масштаби і проблеми розвитку // Україна: аспекти праці. – 2002. – №8.
2. Фелью М. Предпринимательство – это свобода. Пер. с исп. – М., 1992.
3. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – Київ.: Логос, 2003. – 631 с.
4. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – К., 2001.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРО ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Проблеми, з якими зіткнулася Україна та інші постпатерналістські країни щодо розбудови національних економік, із усією очевидністю виявили визначальну роль інституціональних факторів у сфері підприємництва і його середовищі. Для створення ефективної ринкової економіки виключно необхідним є відповідний набір інститутів підприємництва. Означений комплекс інститутів є найважливішим чинником економічного розвитку, оскільки визначає можливості й обмеження суб'єктів підприємницької діяльності. Підтверджує цей факт наступний висновок американських економістів В. Делона та Л. Самерса: головні проблеми, які нас очікують у майбутньому, будуть скоріше за все пов'язані не з мікро-, а з макрорівнем, а саме, як має діяти уряд, щоб забезпечити ефективне використання прав власності, інституціонального середовища та "правил гри", які є фундаментом ринкової економіки [1, с. 30]. Після початку трансформаційних змін теоретичний аналіз інституціональних засад підприємництва тривалий час залишався без необхідної уваги з боку вітчизняних науковців-економістів. У першу чергу це стосується дослідження становлення і розвитку необхідних інститутів підприємницького середовища та їх взаємозв'язку і динаміки функціонування, що визначається законодавчими, організаційними та економічними факторами.

В Україні останнім часом відбулися певні інституціональні зміни у сфері підприємництва, такі, як запровадження інститутів приватної власності, приватизація, ринкове ціноутворення. Однак вітчизняне інституціональне середовище підприємництва і надалі складається із суперечливого набору інститутів, а деякі з них розвинуті недостатньо і потребують ефективних владних заходів у рухові до лібералізації і стабілізації. Безперечним є те, що підприємництво не може ефективно функціонувати у несприятливому інституціональному середовищі, тому подальший економічний розвиток потребує створення відповідних ринкових інститутів.

З огляду на підприємництво, як ключову складову економічного потенціалу, інститутами виступає сукупність формальних і неформальних рамок, які структурують дії підприємців в інституціональному середовищі. У свою чергу, формальними є інститути, які зафіксовані у писаному праві (конституціях, кодексах, законах тощо), а неформальними – інститути, які відображаються у нормах, звичаях, традиціях тощо – тобто, переважно у писемних правилах.

З огляду на вищезгадані твердження й те, що правилами є інститути поведінки економічних суб'єктів (підприємців) власне в інституціональному середовищі, російський інституціоналіст Р.М. Нуреев запропонував класифікацію правил поведінки [2, с. 10] (див. рис. 1).

Як бачимо, сутність правил є ключовою для розуміння інститутів та функціонування фірм і підприємців у рамках інституціональної теорії. Згідно із цією теорією інституціональне середовище передбачає ієрархічну схему правил різного рівня послідовності, а саме: конституція – закон – розпорядження. Конституційні правила мають найзагальніший та абстрактний характер, їх зміна потребує значних трансакційних витрат, а тому порівняно з правилами другого рівня вони більш довгострокові. Зазвичай конституційні правила і щодо інститутів, і щодо організацій, включають до складу формальних, а неформальними вважають, за подібним поділом, т. зв. ординарні правила (див. рис. 2).

З огляду на запропонований алгоритм, Б. Шаванс визначає правило як довгострокове розпорядження або заборону щодо тієї чи іншої соціально-економічної (у тому числі й підприємницької) діяльності, що супроводжується реальними або символічними санкціями чи винагородами [3, с. 17].

На рис. 2 інституціональні правила відрізняються від внутрішньо-організаційних та обумовлюють останні, але при цьому – у обох типів однакові способи встановлення, звідси у типових трансакціях індивідуальна поведінка підприємців визначається загальною структурною схемою фірм і підприємств. У свою чергу фірми створюються і розвиваються у межах інституціонального середовища, а інститути – у межах всієї системи та набувають стабільності за визначеної конфігурації загальних правил. Основою цього процесу є інтеграція зазначених чотирьох правил.

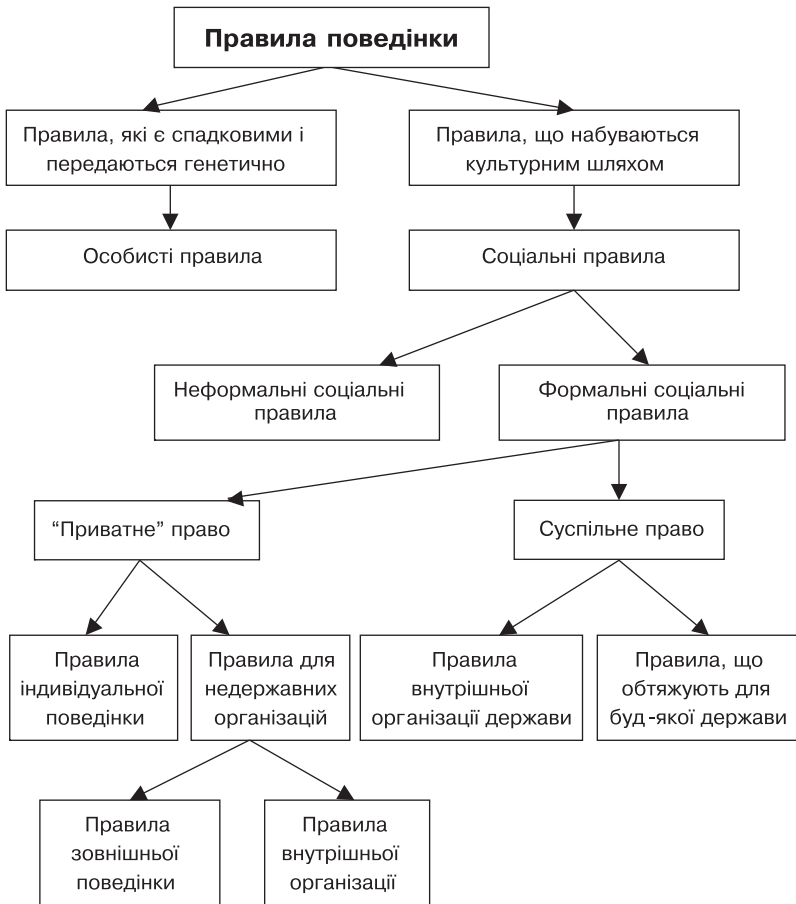

Рис. 1. Класифікація правил поведінки

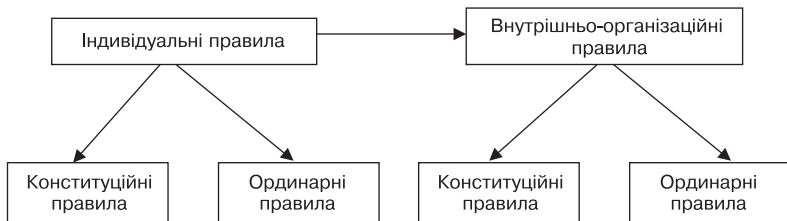

Рис. 2. Ієрархія формальних правил

Отже, конкурентний підприємницький порядок априорі потребує проведення інституціональної політики, тобто політики, яка заснована на відповідній структурі правил (законів) та інститутів [4, с.88]. Але при цьому інституціональне середовище повинно контролюватися підприємцями з точки зору аналізу його впливу на процеси конкуренції і мінімізації трансакційних витрат за умови зміни обставин. Такий висновок спирається на праці засновників теорії соціального ринкового господарства – В. Ойкена, Ф. Бьома, В. Рьопке, А. Мюллер-Армака, які розглядали інституціональне середовище, як економічний, соціальний і політичний порядок та приділяли особливу увагу соціальній політиці у якості довгострокового інституціонального гаранта ринку [5, с. 74–84]. Згідно В. Ойкену, соціальна політика повинна стати підпорядкованою складовою інституціональної політики, яка у рамках інституціонального середовища працює більш ефективно, ніж у випадку прямого втручання у ринковий процес.

Досвід розвинених демократій дозволяє визначити принципи, які забезпечують ефективне функціонування і розвиток підприємництва у межах соціально-політичного процесу:

- недоторканість особистої власності;
- соціальна справедливість;
- єдність територій і федералізм;
- стабільна економічна система (або надійні важелі протидії популізму) [6, с. 30].

Саме у соціальних групах підприємці прагнуть реалізувати свої потреби, для чого вони шукають і використовують різноманітні способи. Займаючись підприємницькою діяльністю, вони знаходять доречні взірці та шаблони поведінки, які через повторювання і оцінювання перетворюють на стандартні звичаї і традиції. З огляду на ознаки соціального інституту, окреслимо основні з них:

- настанови та взірці поведінки: ініціатива, самостійність, ризик;
- символічні культурні ознаки: товарний знак, фірмовий лозунг або колір (поєднання кольорів), музичне оформлення, комплекс шрифтів;
- унітарні культурні риси: магазин, обладнання, сервіс, післяпродажне обслуговування, форми бланків;
- письмові та усні контракти: види і типи стандартних контрактів, угод;

- ідеологія: приватна власність, ринкове середовище, конкурентність, свобода бізнесу.

Таким чином, підприємництво є одним із фундаментальних чинників інституціонального середовища. Підкреслимо, що початково новий інституціоналізм, який започаткувався у працях Д. Норта, М. Олсолна, Р. Познера, Г. Демсеца, Р. Нельсона виник як мікроекономічний аналіз, що базувався на ідеях Й. Шумпетера, про еволюційну поведінку фірм, а вже потім він поширив свої принципи на теорію інституціональних систем.

Й. Шумпетер підкреслював необхідність синтезу наук, що вивчають суспільство, перш за все економіку, соціологію, політологію, історію та запропонував розпочати створення суспільної науки [7, с. 12]. Як уже зазначалося, інституціоналісти й далі розвивають ідеї Й. Шумпетера і вважають інститути не стільки культурним або психологічним феноменом, скільки комплексом правових норм та неформальних правил, які жорстко спрямовують поведінку підприємця та фірми ("правила гри" за Д. Нортом). Інституціоналісти підкреслюють важливість зв'язків між елементами інституціонального середовища для формування як самих складових, так і системи у цілому. Цей підхід позначається терміном "холізм" [8, с. 45] і означає перевагу соціальних відносин над психологічними якостями підприємців, що означає, у свою чергу, сутність властивостей інституціонального середовища. Тому сучасна інституціональна наука все більшою мірою зосереджується на вивченні взаємодій між елементами системи слідом за методологічним підходом, що ґрунтується на теорії систем.

Таким чином, інституціональне середовище структурує впливи на підприємницьку діяльність, регулює вхід-вихід підприємців на ринки, трансакції обміну та ціноутворення. При цьому центральною ланкою системи економічних відносин у підприємницькому середовищі є право власності. Хоча, варто зазначити, що нинішня правова та регулююча інфраструктура у пострадянських країнах поки що не здатна повною мірою забезпечити формальні норми цивільного функціонування підприємництва в інституціональному середовищі.

Література

1. De Long B., Summers L. The New Economy: Backgroynq, Historical Perspective, Qvestions and Speculations // Federal Reserve Bank of Kansas City. Ecjnmic Review. Founth Qvarter. – 2001. – P.29–58.
2. Нуреев М. М. Институциализм: вчера, сегодня, завтра. Цит. из: Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА–М, 2000. – С.4–18.
3. Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах // Вопросы экономики. – 2003. – №6. – С.4–21.
4. Ванберг В. "Теория порядка" и конституционная экономика // Вопросы экономики. – 1995. – № 12. – С.86–105.
5. Ойкен В. Основные принципы экономической политики // Российский экономический журнал. – 1993. – №4. – С.74–84.
6. Мау В. Конституционное регулирование социально-экономических отношений // Вопросы экономики. – 1999. – №4. – С.27–44.
7. Корнаи Я. Системная парадигма // Вопросы экономики. – 2002. – №4. – С.4–22.
8. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С.42–58.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА АКСІОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Динамізм сучасного життя вимагає перманентного реформування усіх суспільних інституцій. Тут не можна відбутися разовою реформою: у систему потрібно закладати принцип "автоматичного" самооновлення, інакше вона швидко стане гальмом суспільного розвитку. Виникає питання – якими параметрами повинна керуватися така система соціальних інституцій, якими є критерії її ефективності?

Відповідь на ці питання залежить від типу соціологічних теорій та соціальних практик (відносин), які панують у суспільстві. Можна умовно виділити три великі типи таких теорій і практик: технократичні, органічні і культурологічні.

Технократичне мислення розглядає суспільство як різновид складного механізму, головними ознаками якого є: неможливість заміни окремих деталей без зміни самого механізму; окремі деталі і блоки підпорядковані єдиній меті і є повністю керованими та уніфікованими; управління механізмом не включається у нього, а є зовнішнім.

Перенесення такого типу мислення на управління суспільством призводить до згубних наслідків. Тільки у тоталітарній державі, яка насправді робить із суспільства механізм, де кожна людина – "гвинтик", а мета суспільства визначається "корманичем", що стоїть над ним, виникає такий тип правління. Це спричинює деградацію громадянського суспільства і виродження соціальних інститутів у номінальні бутафорські утворення, які лише імітують керівну діяльність, приховуючи за собою справжніх "ляльководів". Так було, наприклад, із системою радянського правління, де ради і профспілки формально означені як суб'єкти управління, у дійсності виконували волю парторганізацій, які, у свою чергу, управлялися з єдиного центру. Сам керуючий центр при цьому залишається за межами всякої критики і відповідальності. Технократичне мислення було породженням мілітаризованої

індустріалізації кінця ХУІІІ ст., яке теоретично вичерпало себе, але, на жаль, ще донедавна залишалось практичним шаблоном для вирішення соціальних питань керівниками всіх рівнів, які здебільшого мали технічну освіту, не обтяжену знанням соціології та філософії.

Критерій ефективності роботи соціальних інститутів запозичується з техніки: керованість, надійність, безвідмовність (у всіх значеннях цього слова), уніфікованість однотипних складових елементів (стандартність людей-деталей). Історія ХХ ст. довела катастрофічність спроб побудови таких машиноподібних суспільств.

Починаючи з Макса Вебера, у соціології панівними стають варіанти органічної моделі функціонування суспільства. Її базові положення такі: суспільні інституції є органами єдиного організму, які виникають, ростуть і вмирають як будь-які живі істоти; кожен із цих органів виконує свою спеціалізовану функцію, яка координована із цілим, однак не керується з одного центру, а є автономією у межах організму; переродження соціального органа, як і ракове переродження біологічних органів, призводить до хвороби або смерті організму.

Органічна модель, незважаючи на такі, майже прямі, біологічні аналогії, вірно віддзеркалює найсуттєвішу рису суспільного існування – глибинну ієрархічну інтегрованість і динамічну взаємодію, взаємообумовленість усіх суспільних утворень. Суспільне життя тут визначається як самодостатнє, тобто його закони, цілі і фази розвитку закладені у самому соціумі так само, як розвиток біологічного організму визначається його власним генетичним кодом, а не зовнішнім впливом. Управління соціальними процесами обмежується стимулюванням або коригуванням певних процесів, а намагання змінити їх природу, цілі виявляються неефективними. Революції у цих теоріях розглядаються як кризові, катастрофічні явища, як насильницьке втручання в органічну еволюцію суспільства, що загрожує самому життю, і після якої суспільна система якщо і виживає, то стає більш примітивною, послабленою. Критерій ефективності соціальної системи органічна теорія вбачає у загальних кількісних параметрах: зростання економіки, чисельність населення, валовий продукт, кількість працюючих тощо. Методологічним ускладненням оцінки ефективності роботи окремих соціальних інституцій є неможливість кількісно

виміряти питомий внесок окремих соціальних утворень у суспільний розвиток, внаслідок чого стає неможливо з'ясувати пріоритети соціального розвитку.

Така ідеологія складає основу ліберальної соціальної політики, коли мінімум втручання влади відпускає розвиток у стихію саморегулювання, яке буцімто притаманне соціуму так само, як і органічним системам. Політична практика останньої третини ХХ ст. довела, що ці сподівання не виправдалися. Ліберально орієнтовані суспільства поступилися лідерством, опинившись у ситуації майже дарвінівської боротьби, в якій виживає лише найсильніший. Такі суспільства швидко виявляються у високополяризованому стані, коли меншість найзаможніших, найосвіченіших можновладців усіма засобами контролює і експлуатує бідну й неосвічену більшість. Ця політика, поширюючись на світову практику міждержавних відносин, створила безпрецедентну поляризацію сучасного світу, більшість негараздів якого є наслідками цієї поляризації.

Культурологічні (назва є умовно узагальнюючою) теорії соціального набули поширення в останній чверті ХХ ст. Їх характерна ознака – визнання суттєвої (якщо не домінуючої) ролі духовних факторів: традицій, цінностей, релігійних переконань, моралі тощо. Успішно розвиваються лише ті суспільства, в яких матеріально-економічні форми життя гармоніюють з їх ментально-психологічними особливостями. Ці особливості для кожного етносу є унікальними, надзвичайно консервативними і складають основу його духовної культури. Коли з якихось причин руйнуються традиційні форми матеріального життя етносу, то виникає велика загроза його духовній культурі. Якщо ця культура є життєздатною, то вона переформує нові способи матеріального виробництва у відповідність зі своїми культурними формами. Яскравий приклад – розвиток Японії і Китаю, в яких технологічні новації не змінили фундаментальних національних рис культури і традиційних форм соціальності. Прихильники культурологічних теорій соціальності стверджують необхідність збереження національної культурної самобутності не з історико-етнографічних міркувань, а тому, що бачать у них життєздатний дух суспільства, без якого воно стає мертвим матеріальним тілом. Відповідно до цих поглядів, критерієм ефективності функціонування соціальних інституцій є узгодженість останніх із національно-культурними традиціями етносу, спрямованість на

відтворення національних ідей, переконань, вірувань, тобто самооновлення духовної культури і форм національного життя. Культурологічні теорії здебільшого песимістично оцінюють можливості загальнолюдської інтеграції – неможливо створити життєздатну форму загальносвітової соціальності тому, що кожна культура є унікальною. Можна мріяти лише про зближення деяких культур у споріднені групи, які мають спільні історичні корені. Таких можливих світових культурно-історичних центрів об'єднання різні дослідники налічують від чотирьох до дванадцяти.

Цей теоретичний огляд може здатися зайвим для вирішення практичних питань соціального реформування, однак це, можливо, позбавить від "наступання на ті самі граблі", коли нові проблеми намагаються вирішити прадавніми методами, які пріслужливо підказує т. зв. здоровий глузд.

Таким чином, все вищесказане підводить до наступних висновків:

- суто економічні критерії оцінки ефективності роботи соціальних інституцій є проблемними, а інколи і непридатними;

- неможливо обчислити економічну ефективність освіти чи медицини, тому що їх функція – не постачання освіченої і здорової робочої сили для держави, а створення умов для самооновлення культурного і біологічного життя нації, тобто реалізація вищих цінностей. Перспективу бачення потрібно обернути – не освіта і медицина працюють на економіку, а, навпаки, економіка забезпечує підґрунтя для їхнього розвитку. Такий погляд може здатися утопічним, але лише для замуленого ока технократичного чиновника;

- для подолання наявного технократичного перекосу слід рекрутувати нові кадри, для яких етичні, гуманістичні і національні цінності стоять вище власних амбіцій і меркантильних інтересів. Це не означає, що суспільством будуть керувати романтики-ідеалісти, які мріють ошасливити свій народ. Особисті егоїстичні інтереси людей завжди залишатимуться на соціальному полі і нехтувати ними досить небезпечно. Однак рамкові умови, "правила гри" цих інтересів повинні визначатися вищими культурними цінностями, серед яких відомі – "не вбий", "не вкради" тощо. Утвердження, а, точніше, реставрація цих норм соціального життя – головна мета не тільки гуманітаріїв за фахом і посадою, а й чиновників і реформаторів усіх рівнів.

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК УСОБЛЕННЯ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКИХ ПОГЛЯДІВ НА КОРПОРАТИВНО-ПРИВАТИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Досвід ринкових перетворень в економіці пострадянських країн свідчить про складність, хаотичність, неупорядкованість і непередбаченість процесів і явищ, тлумачення яких з позицій ринкового фундаменталізму неможливе, потребує пошуку і використання інших шкіл і концепцій, що складають економічну скарбницю людства. Аналіз економіки у відриві від інших складових суспільного розвитку є обмеженим і неповним. Досвід трансформування економіки у різних країнах свідчить, що результативність реформ залежить від урахування всієї сукупності чинників не тільки економічного плану, але і політичної, соціальної, культурної та інших складових трансакційної архітекτονіки. Ще П. Сорокін звертав увагу на необхідність розгляду суспільства через еволюцію типів корпоративної культури. Крім того, особливості процесів корпоративізації та приватизації, а також функціонування корпорацій у реальному ринковому середовищі пострадянських країн, висвітлювали у своїх працях В. Радаєв, О. Редькін, О. Радигін, А. Олійник, Т. Долгопятова. З огляду на сьогоднішні трансформаційні процеси в економіці України надзвичайно актуальним є всебічне вивчення особливостей процесів корпоративізації та приватизації в умовах транзитивної економіки із урахуванням досвіду інших країн з транзитивною економікою.

Проаналізуємо вплив інституціональних та соціально-орієнтованих чинників на процеси приватизації та корпоративізації. Для цього розглянемо модель "соціально-орієнтованої" власності як уособлення людиноцентристських поглядів на корпоративно-приватизаційні процеси. Ця специфічна модель корпоративізації характерна для деяких країн, утворених після розпаду колишньої Югославії. Фактично можна говорити про спадщину федеральної ідеології та федерального законодавства у Хорватії, Македонії та Словенії. Типовим прикладом є Хорватія,

де приватизація проводилася згідно Закону "Про трансформацію підприємств, що перебувають у суспільній власності" від 23 квітня 1991 р. Передбачалася така послідовність приватизації: а) частка акцій розподіляється серед зайнятих на підприємстві; б) відкриті торги; в) непродані акції передавалися у соціальні фонди (2/3 – у Хорватський приватизаційний фонд (ХПФ) для наступного продажу, "грантів" жертвам війни тощо, 1/3 – у державні аграрні та промисловий пенсійні фонди).

Продаж відбувався у два етапи. До березня 1993 р. зайняті могли придбати 100 % акцій підприємств, пізніше – лише 50 %. Відповідно, до березня 1993 р. було створено 1621 акціонерне товариство (АТ), у тому числі повністю продана половина – 822 АТ. Загальним підсумком цього етапу стала купівля 70-80-% повністю приватизованих АТ групами працівників підприємств і менеджерів [1, с. 31]. До вересня 1996 р. на повністю приватизованих АТ контроль належав: інсайдерам – в 1000 АТ, зовнішнім інвесторам – в 300 АТ (серед останніх – в основному державні фонди, а також банки і компанії, що належать менеджерам АТ).

Відкриті торги проводилися на Загребській фондовій біржі, однак вони стали по суті доповненням до викупу акцій інсайдерами (менеджерами). Це було пов'язане з повною відсутністю вимог щодо розкриття інформації емітентами перед продажем. У цілому до 20 вересня 1996 р. приватизовано зазначеними способами 54% акціонерного капіталу. ХПФ володів контрольним пакетом у 228 АТ і міноритарними частками акцій у 1012 АТ (тобто в цілому 25% усього акціонерного капіталу Хорватії). 5% акцій зарезервовано для реституцій. У березні 1996 р. був прийнятий новий приватизаційний закон, що передбачає "повноцінний" продаж. У 1997–1998 рр. була здійснена масова приватизація (для 3,5 млн. чол.), у ході якої було продано (через "інвестиційні пункти" і створювані ІПФ) близько 55% акцій, що були залишені у ХПФ [2, с. 43–44].

У Македонії формальний початок приватизації відбувся у 1989 р. (за законом колишньої Югославської Федерації "Про суспільний капітал"). Реально приватизація проводилася у 1993–1996 рр. за Законом "Про трансформацію підприємств із суспільним капіталом". Передбачалося, що комерційний "case by case" підхід відразу підвищить ефективність створюваних АТ. На початку приватизації 15% акцій будь-якого підприємства

автоматично переходили до Пенсійного фонду (як привілейовані, без права голосу з 2% дивіденду). До кінця жовтня 1996 р. повністю приватизовано 896 середніх і великих підприємств, 297 найбільших перебували у процесі корпоратизації. Підсумком приватизації стало домінування інсайдерів на 80% підприємств.

Словенія також починала приватизацію на базі законів колишньої Югославської Федерації "Про компанії" і "Про соціальний капітал". Відповідно до останнього закону робочі ради і менеджери самі приймали рішення, приватизувати їхнє підприємство чи ні. Ще у грудні 1990 р. були створені Агентство з приватизації і Фонд розвитку. Для "внутрішнього користування" застосовувалися схеми викупу інсайдерами, для "зовнішнього" (іноземцям) – прямий продаж. У листопаді 1992 р. з прийняттям закону "Про трансформацію власності компаній", було поставлене потрійне завдання: провести швидко приватизацію; перейти від "самоврядування" і "соціальної власності" з неясною структурою до приватних компаній із чіткою структурою власності; забезпечити концентрацію власності. Передбачався також випуск сертифікатів (у 1993 р.), які використовувалися громадянами при всіх методах приватизації в 1995–1996 рр.

Проте обрані методи приватизації прямо суперечили принаймні двом останнім поставленим цілям. Так, була прийнята наступна система: 40 % акцій – інсайдерам за гроші зі знижкою 50%, 20% – інсайдерам за сертифікати (без права продажу протягом двох наступних років); 20% – у Фонд розвитку (80 інвестфондів у 1994 р. збирали сертифікати у громадян і на них у 1995–1996 рр. викупували ці акції у фонду); 10% – у компенсаційний фонд; 10% – у пенсійний фонд. Реальним підсумком такої схеми стало безумовне домінування інсайдерів на 80% всіх повністю приватизованих АТ. Сформована у Словенії структура власності на приватизованих АТ має такий вигляд: 42% – інсайдери (менеджери і працівники); 20% – аутсайдери-інвестфонди (значною мірою контрольовані банками); 20% – державні фонди (компенсаційний і пенсійний); 18% – дрібні аутсайдери (тут також присутні менеджери АТ). Із деякими застереженнями ця структура досить схожа на структуру власності у "типовому" вітчизняному корпоратизованому підприємстві. Відповідно дуже подібні й типові корпоративні конфлікти.

Таким чином, на корпоративно-приватизаційні процеси в країнах з транзитивною економікою безпосередній вплив здійснили інституціональні та соціально-орієнтовані чинники, які не були враховані вітчизняними економістами-реформаторами при розробці відповідних приватизаційних та корпоратизаційних моделей. Такий вплив дозволяє говорити про модель соціально-орієнтованої власності як про засіб олюднення економіки, який фактично є уособленням людиноцентристських поглядів на корпоратизацію та приватизацію.

Література

1. Аякс Б., Ритерман Р. От предприятия к фирме: заметки по теории предприятия переходного периода // Вопросы экономики. – 1994. – №8.
2. Долгопятова Т., Евсева И. Экономическое поведение промышленных предприятий в переходной экономике // Вопросы экономики. – 1994. – №8.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Глобалізація виступає як об'єктивна тенденція, багатовимірний, закономірний незавершений процес, підготовлений усім попереднім розвитком людства, що несе із собою шанси та виклики багатьом країнам, і особливо тим, що розвиваються. В інтересах кожної країни увійти, по можливості, у процес глобалізації якнайшвидше, зайняти у ньому певне, важливе для себе місце та використати можливості, які відкриває глобалізація. Держави повинні бути зацікавлені у тому, щоб надати глобалізації таке міжнародно-політичне оформлення, яке б дозволило максимізувати позитивну віддачу глобалізації на їхню користь. Сучасна Україна – це потенційна держава європейського значення, що прагне знайти національну форму та зміст, як у соціально-економічному, так і в політичному сенсі. В умовах, що пов'язані із процесами глобалізації, Україна потребує національної ідеї як консолідуючого фактора, що об'єднає всі верстви суспільства.

Оскільки Україна стала суверенною, самостійною, незалежною державою і українська національна ідея у головних своїх рисах реалізована, то постає завдання змістовного оновлення цієї ідеї. У пошуках нового змісту національної ідеї, адекватного до нових суспільно-політичних реалій, в яких перебуває Україна, слід, враховуючи традиції та менталітет народу, збагачуватися прогресивними надбаннями, виробленими у межах інших цивілізацій.

Національна ідея у більшості громадян національної держави є об'єднуючим фактором та збуджуючим чинником оновлення суспільства. Вона покликана виконувати консолідуючу роль суспільства, його поступу до політичної нації та пробуджувати могутній інстинкт національного будівництва. "Те, що бракує українській ідеї, – за словами Д. Донцова, – це "цілком новий дух". Наша мандрівка по пустелі ще не скінчилася тому, що були у нас тисячі воль замість однієї і сотні туманних, замість однієї яскравої думки, що лучила б усіх в одну цілість. Бо що є нація,

коли не скупчення мільйонів воль довкола образу спільного ідеалу? Ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщину по батькам і яку хоче залишити своїм дітям" [1, с. 195].

Навколо української національної ідеї та її реалізації точаться суперечки. Погляди на неї мають чимало варіантів як в історичному мунулому, так і сьогодні. Так, вислів "національна ідея", за думкою сучасного українського філософа В. Лісового, застосовують у таких значеннях, як важлива ідея для суспільства будь-якого змісту, щодо якої існує згода більшості громадян, або ж таку, що здатна одержати підтримку більшості громадян й сприяє громадянському єднанню. Одночасно під "національною ідеєю" розуміють особливості національної свідомості, що пов'язані із позначенням національної мрії, призначенням нації тощо [1, с. 593].

Останнім часом панує така точка зору, що національною ідеєю у сучасній Україні є створення ефективної економіки, яка б стала основою всезагального добробуту. Проте, як зазначає В. Лісовий, така ідея економічно потужної та цивілізованої України не може бути суто українською, оскільки сьогодні вона є скоріше інтернаціональною, й вважає, що суто українська національна ідея має бути пов'язана перш за все з духовним відродженням, зокрема української мови та культури. Одночасно існує думка багатьох вітчизняних економістів про те, що у світлі соціально-економічних трансформацій, які викликані глобалізаційними процесами, актуальною є національна ідея, що втілює філософію конкурентоспроможності сучасної України. Ми вважаємо цю думку досить слушною, оскільки одне не існує без іншого, й виступає гармонійним поєднанням як духовного так і економічного розвитку. Важливим приводом для загально-національної гордості усіх громадян України може стати усвідомлення того, що твоя країна є та, яку поважають й знають у світі як конкурентоздатну.

Чим же ми можемо визначити конкурентоздатність країни? Перш за все, це здатність країни досягти та підтримувати високі темпи економічного зростання. Тобто, мова йде про те, яким чином нації створюють та підтримують середовище, що забезпечує високий рівень і якість життя населення. Серед інших факторів конкурентоспроможності велика роль безумовно належить культурі. Так, німецький філософ М. Вебер,

досліджуючи взаємозв'язок культури та економіки, приходять до висновку, що нації конкурують не тільки товарами та сферою послуг, а й системами ціннісних орієнтацій суспільств та системами освіти.

У сучасному постіндустріальному соціумі відбуваються зміни в усіх системах та підсистемах суспільства. Якщо раніше земля, праця, капітал – були ключовими елементами виробництва, то у постіндустріальну епоху в багатьох галузях виробництва головною складовою стає інформація. У соціальному житті відбувається перехід від ієрархії (поділу на нижчі і вищі чини) до сіткової організації. Власність перестає бути головним критерієм соціальної диференціації. Класову структуру поступово змінює статусна історія, яка формується на підставі освіти, рівня культури та ціннісних орієнтацій. Вісь соціального конфлікту пролягає не по лінії володіння чи неволодіння власністю, а по лінії володіння знаннями та контролю над інформацією. Освіта також трансформується з інституту в самостійну систему, яка визначально впливає на сферу праці та економіки, є стратегічним ресурсом державних політичних структур, пріоритетним статусом і групоутворювальним чинником. Таким чином, інформаційне суспільство характеризується передусім розвитком виробництва інформації, а не матеріальних цінностей. Стратегічними ресурсами і головним чинником розвитку цього суспільства є розумовий капітал, концентрація теоретичного знання, обробка інформації, освіта, кваліфікація і перекваліфікація.

Як бачимо, у сучасній економіці акцентується увага не тільки і не стільки на матеріальному виробництві, скільки на проблемі потенцій людського фактору. Здатність нації підтримувати сучасну й ефективну систему освіти, що підвищує інтелектуальний рівень робочої сили, є важливою умовою конкурентоздатності.

В епоху глобалізації конкурентоспроможність країни дещо трансформувалася. Так, починають домінувати генерування, збереження та передача знань й інформації, освіта, охорона здоров'я і оточуючого середовища. Все це спрямовано, перш за все, на розвиток високоосвіченого людського потенціалу. Саме він і є найбільш цінним та вагомим, оскільки в епоху глобалізації конкурентоспроможність є похідною від нього. Проте, дана проблема є для України надзвичайно складною, оскільки за

рівнем грамотності ми займаємо одне з перших місць у світі, а за рівнем добробуту знаходимося серед 40% останніх країн світу. За кількістю інженерів і вчених ми у перших 25% країн світу, а за часткою експорту високих технологій перебуваємо на останніх позиціях.

Таким чином, Україна повинна інтегруватися у глобальну економіку, ясна річ, не у ролі сировинного придатку (це місце вона вже займає), а як рівноправний учасник світового цивілізаційного процесу. Цей процес об'єднує науково-технічну та інформаційну революції, розвиток високоосвіченого людського потенціалу, формування на цій основі інтелектуального капіталу, всеохоплюючі інновації виробництва, подальше перетворення всієї системи міжнародного поділу праці. Головним завданням у соціальній сфері має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян в усіх їх виявах, утвердження середнього класу – основи політичної і економічної стабільності та демократизації суспільства, значне обмеження загрозливої диференціації доходів населення та подолання бідності. Отже, консолідуючою, нормативною моделлю суспільного устрою, яка дозволяє поєднати цінності різних ідеологій у структуру, що не суперечить нашій ментальності, повинна стати інтегративна ідеологія, яка б об'єднала всю країну. Ідея євроінтеграції може бути доповнена національною ідеєю, що пов'язана з конкурентоспроможністю країни та процесами глобалізації.

Література

1. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000.
2. Лісовий В. Що таке національна (українська ідея) // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000.

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Поняття "соціальний інститут" належить до наукових термінів, які не мають міждисциплінарних кордонів і широко використовуються майже в усіх галузях суспільних знань. Проте іноді його застосування у соціології викликає чималі труднощі і непорозуміння. Першим, хто започаткував даний термін і ввів у науковий обіг у рамках соціологічної теорії був Г. Спенсер. Він вважав соціальні інститути каркасом соціуму і головним наслідком процесу диференціації суспільства. Основну місію описаних ним шести типів соціальних інститутів (політичного, промислово-економічного, профспілкового, обрядово-культурно-церемоніального, церковно-релігійного і домашньо-сімейного) він вбачав у забезпеченні еволюції регулятивної системи суспільства. Пріоритетні наукові позиції у поясненні природи соціальних інститутів у вітчизняній соціології належать Ю. Леваді, який розумів їх як центр (вузол) діяльності людей, що зберігає свою стабільність протягом певного часу і забезпечує стабільність усєї соціальної системи, мінливі соціальні потреби людей. В останні роки чільне місце у розв'язанні даних теоретичних проблем посідають праці Є. Головахи, С. Войтовича, О. Іващенко, В. Матусевича, М. Маліковського, В. Оссовського.

Згідно з уявленнями польського соціолога М. Маліковського, соціальний інститут є цілеспрямовано організоване або спонтанно сформоване суспільне утворення, наділене матеріальними і нематеріальними засобами діяльності, спираючись на які воно виконує спеціальні дії, що забезпечують інтеграцію людських намагань, регуляцію поведінки та задоволення певних суспільних потреб [1, с. 140]. Слід особливо підкреслити, що істотною ознакою інституту є "регулювання" (від лат. *regulo* – упорядкувати), що означає "упорядкування, налагодження, приведення чогонебудь у відповідність із встановленими нормами, правилами" [2, с. 226]. Дане регулювання в узагальненому, комплексному вигляді, на думку В. Матусевича, окреслює його зміст (упорядкування і підтримка стабільності), об'єкт (суспільні

відносини і діяльність людей), засоби (визначені норми) та кінцеву мету (орієнтація на потреби суспільної системи) [3, с. 46].

В умовах сьогодення розмаїття суспільних відносин та багатогранність людської природи видозмінюють як структуру соціальних інститутів, так і надають динаміки їх розвитку (відмирання і ліквідація одних, поява інших). Соціальні інститути, постійно розвиваючись, змінюють свої форми [4, с. 54]. При недотриманні конкретних принципів й умов функціонування, деякі соціальні інститути стають дисфункціональними, у їх роботі виникають збої, порушення, що певною мірою дестабілізує суспільство. Необхідність суспільних трансформацій усвідомлюється тоді, коли ключові інститути втрачають здатність здійснювати адаптацію та інтеграцію людської діяльності й організацію соціального порядку. Саме ця інституціональна дисфункція та зумовлена нею дезінтеграція суспільства є головними чинниками, які й спонукають до трансформації соціальних інститутів [5, с. 151].

Сьогодні вже зрозуміло, що думка про ймовірне збереження колишніх соціальних інститутів за нових соціальних умов навряд чи є конкурентоспроможною у поясненні чинників соціальної стабільності в українському суспільстві. Завдання полягає у тому, щоб нові соціальні інститути у найкоротші терміни набули необхідних атрибутивних якостей для виконання своїх інтегративних і стабілізуючих функцій [6, с. 10–11]. Проте не слід забувати, що пов'язуючи процеси радикальних соціальних змін (зокрема й пострадянську трансформацію суспільства) з процесами деінституціалізації і становлення нових соціальних інститутів, руйнація інституційних засад соціального життя у будь-якому із секторів є передумовою виникнення соціальної кризи, що є загрозою існування даного суспільства і його здатності забезпечувати життєво важливі соціальні потреби.

Тому, на відміну від радикальної деінституціалізації, поступова і виважена зміна соціальних інститутів в умовах сучасного українського суспільства є важливою основою його розвитку відповідно до внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають потребу у змінах. Досвід посткомуністичних перетворень у державах Центральної і Східної Європи, що дістали назву "оксамитових революцій", продемонстрував можливість украї стислої в історичному часі докорінної зміни інституціональної системи без притаманної таким процесам у

минулому тотальної соціальної дестабілізації. Це стосується й України, де не спостерігається навіть традиційного у період революційних перетворень різкого загострення соціально-класових і міжетнічних відносин. Навпаки, нинішня Україна продемонструвала багато у чому перспективні для усього людського суспільства (особливо, ближнього зарубіжжя) механізми підтримки соціальної стабільності у даних умовах, що позначилося й на певному поліпшенні соціального самопочуття населення.

Незважаючи на те, що у науковій літературі, ЗМІ від середини 90-х роках ХХ ст. частіше зустрічаються висновки західних учених і експертів про неможливість справжніх ринкових перетворень у пострадянських країнах без належних інститутів, які захищають права індивідів, у сучасних умовах для вивчення традицій постсоціалістичного суспільства провідні соціологи й економісти Росії, України активно звертаються до каталізованих поточними соціальними змінами нових неінституціональних економічних теорій. Мова йде, наприклад, про започатковану лауреатом Нобелівської премії американським економістом Р. Коузом нову концепцію трансакційних витрат – додаткових витрат, які, на відміну від прямих витрат, пов'язані не з процесом виробництва, а з процесом обміну, отриманням прав на використання ресурсів, надбанням індивідуальних пільг і привілеїв [7, с. 63].

Російський економісоціолог В. Радаєв дійшов висновку, що на мікрорівні господарських відносин неформальні витрати значно перевищують формальні витрати у бізнесі. Зокрема, вихід на ринок, охорона бізнесу, збереження ділових контактів передбачають великі трансакційні витрати, що невпинно збільшуються [8, с. 6].

В Україні надзвичайно актуальною є проблема вивчення причин відсутності належного ринкового інституційного середовища, осмислення процесів формування і становлення нових економічних інститутів. Одну зі спроб порушити проблему у даній сфері наукових інтересів зробила відомий вітчизняний науковець І. Попова, яка, виходячи з даних українського моніторингу 2002 р., дійшла висновку, що "моральна оцінка, яка супроводжує підприємництво, тіньові практики, визначається також цінностями сімейного життя та дружби, професійно виконаної роботи" [9, с. 49]. Така оцінка в умовах ринкової

діяльності (з огляду на духовні критерії спільного блага та справедливості) є найважливішою моральною складовою, моральним виправданням тіньових практик і основою удосконалення законодавства держави у визначених аспектах потрібних практик. У програмі діяльності Кабінету міністрів України 2005 р. не випадково наголошується: "Сьогодні ми робимо перші кроки назустріч людям. Але ми зробимо набагато більше і найближчим часом люди відчують результати нашої праці" [10, с. 8].

Проте самої лише легалізації, легітимізації "тіньових інститутів" явно бракує для перетворення їх на принципово нові, ефективні соціальні структури, що відповідають новим декларованим цілям розвитку держави і суспільства. Сучасне українське суспільство все частіше зустрічається з парадоксом подвійної інституціоналізації: інститути державної медицини, освіти поєднуються з легалізованими приватними клініками, навчальними закладами; депутати всіх рівнів виконують подвійні ролі – наукових обранців і підприємців. У соціальній структурі суспільства інституціоналізувався нееквівалентний соціальний обмін (коли більшість – "народ страждалець" – отримує менше, ніж його реальний внесок, а "процвітаюча мафія" – куди більше, ніж дозволяють легальні джерела доходу). Наразі, як свідчать соціологічні дослідження, більшість членів суспільства не довіряють ані колишнім, ані новим соціальним інститутам, відчувають анемічну деморалізованість, але зберігають соціальну витримку, толерантність і віру у перспективу розвитку суспільства у річниці загальноцивілізаційного процесу [6, с. 15, 21]. У нових умовах дослідники, теоретики і практики з більш прискіпливою зацікавленістю повинні ставитися як до функціональної, так і дисфункціональної діяльності всіх соціальних інститутів держави, оскільки стан інституціональної системи сьогодні є важливим індикатором стабільності і розвитку суспільства у цілому. "Високі цілі європейської інтеграції, – підкреслив Президент України В. Ющенко, виступаючи у Європейському Парламенті, – вимагають проведення адміністративної реформи та посилення інституційної спроможності органів державної влади. Вона має бути здійснена у максимально стислі терміни й адаптувати наш внутрішньо-державний апарат до сучасних вимог і викликів" [11, с. 3].

Перспективою українського суспільства є його перехід до внутрішньо несуперечливої інституціональної системи, грома-

дянського суспільства, до розвитку т. зв. "неоінституціональної політики", ґрунтованої на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, які сприятимуть формуванню соціального капіталу і нових форм демократичної правової, політичної, економічної і духовної культури.

Література

1. Malikowski M. Instytucja i instytucjonalizacja jako kategorie sociologie // *Studia soziologiczne*. – 1989. – №1.
2. Большая советская энциклопедия. – М., 1958. – Т. 36.
3. Матусевич В. Соціальний інститут: функція, генеза, структура // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – №4.
4. Сірий Є. Соціологія // *Навч. посібник*. – К., Атіка, 2004.
5. Войтович С. Проблема соціальних інститутів у соціології // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 1999. – №2.
6. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – №4.
7. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2003. – №1.
8. Радаев В. Российский бизнес: структура трансакционных издержек // *Общественные науки и современность*. – 1999. – №6.
9. Попова І. Моральне виправдання і нормативна складова тіньових практик // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – №1.
10. Урядовий кур'єр. – 2005. – 11 лютого.
11. Урядовий кур'єр. – 2005. – 25 лютого.

ОСОБЛИВОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Неможливість використання ідентифікаційних схем, що склалися на основі здобутої раніше професійної освіти й досвіду практичної діяльності, призводить до винаходу нових практик самоідентифікації. Індивіди, які мешкають у різних населених пунктах і мають різні рівні освіти та компетентності, починають все більше схожим шляхом локалізувати себе у стратифікованому соціальному просторі. Цей висновок підтверджується результатами моніторингу соціальної ситуації в Україні, що проводяться Інститутом соціології НАН України та фондом "Демократичні ініціативи" з 1995 р.

Аналіз отриманих даних показав, що серед об'єктивних ознак диференціації – стать, вік, освіта, професія, місце проживання – найбільш значним є вік. В Україні чітко простежується закономірність: чим молодші респонденти, тим вище вони оцінюють свій власний статус. Напевно, справа у тім, що для старшого покоління роки незалежності стали часом руху вниз – нисхідної соціальної мобільності, а вихід на пенсію був рівнозначним економічній та соціальній катастрофам. Але "для молоді процес суспільної трансформації відкрив додаткові шанси і можливості, бо їй не довелося втрачати неефективні, в нових соціальних умовах, аналоги і моделі поведінки, вона відразу ж могла конструювати стратегії дії" [1, с. 13].

Чим вищий рівень освіти, тим ймовірніше розташування на більш престижних щаблях соціальних сходів, оскільки ті, хто отримав вищу освіту, вважають, що займають привілейоване місце у соціальній ієрархії. Дані свідчать про те, що в нинішньому суспільстві освіта не є фактором підвищення статусу та престижу, так само як і колишні досвід і кваліфікація. У ході дослідження виявилось, що самооцінка респондентами власного соціального статусу найтісніше пов'язана з їхньою самооцінкою власного економічного становища. Іншими словами, самооцінка

соціального статусу визначається самооцінкою матеріальної ситуації.

Таким чином, те, як індивіди ідентифікують себе у соціальному просторі, визначається, у першу чергу, їхніми заробітками й доходами: чим більші доходи, тим вище ставить себе людина, і, навпаки, якщо доходи маленькі і нерегулярні, то у соціальній ієрархії людина вважає себе незначною.

У 1996 р. на замовлення Світового банку Київським міжнародним інститутом соціології було проведене дослідження українських домогосподарств, яке виявило суттєву диференціацію домогосподарств за обсягом грошових доходів. Висока диференціація доходів притаманна швидше бідним країнам. Більш наочну картину дає співставлення України з країнами, які, подібно нашій державі, переживають в останні роки процес суспільної трансформації. Провести таке співставлення, до речі не лише за рівнем доходів, але й з точки зору технології їх отримання, дозволяє інформація, яка була зібрана "Новим барометром демократії" товариства ім. П. Лазарсфельда (Відень) у ході вибіркових опитувань населення в Україні, Чехії, Угорщині, Польщі, Словенії, Румунії у середині 90-х років. Наведемо лише основні відзнаки України того часу:

- в Україні вища частка тих, хто працює, але не отримує зарплату: 16% проти 5% середнього показника для наведених вище європейських країн;

- кожному третьому мешканцеві України отриманої зарплати не вистачає для придбання усього необхідного, тоді як у сусідів лише кожному п'ятому (32% проти 19%);

- кожен другий працездатний мешканець України працює у кількох місцях, отримуючи незареєстровані доходи (у сусідів кожен п'ятий);

- сукупний дохід дозволяє задовольнити найневідкладніші потреби лише половині населення нашої країни (56% проти 68% у Європі);

- в Україні "часто й іноді" відмовляють собі у харчуванні 52% мешканців (середній показник – 19%), у придбанні одягу та взуття – 66% (проти 32%), в електроенергії – 30% й 16% відповідно.

У дослідженні Київського міжнародного інституту соціології фіксувалась вартість споживаних кожним домогосподарством продуктів, отриманих з різних джерел, а також величина витрат на непродовольчі товари та послуги. Виявилось, що споживчі

витрати сімей перевищують їхні офіційні доходи (тобто ті, про які вони повідомили) в 1,4 рази, а вартість реально спожитого – в 1,8 разів, причому найбільш значні розходження між доходом та витратами характерні для найменш забезпечених сімей. Таким чином, громадяни отримують додатково доходи у розмірі 40–80% офіційних. Інакше кажучи, десь "у тіні" відбувається перерозподіл доходів, внаслідок якого диференціація споживання виявляється меншою від диференціації офіційних доходів. Однак поляризація споживання залишається достатньо суттєвою.

Але все це поляризація у межах бідності. У структурі споживання витрати на харчування у середньому складають 52%, причому у 60% населення – 60%, ще у 30% – перевищують 50%, й лише у найзабезпеченіших – 38%. Якщо врахувати, що за зрозумілими причинами частка доходів на харчування найбільш низька у сільській місцевості (менше 40%), то можна зробити висновок: у нас навіть "багаті" витрачають на харчування більшу частку доходу, що завжди вважалося ознакою бідності. Крім того, за даними Інституту соціології НАН України наприкінці 90-х років 71% мешканців України не мали можливості харчуватися за власним смаком, 59% – повноцінно проводити відпустку, 70% – відчували нестачу необхідної медичної допомоги. Інакше кажучи, поширене відчуття бідності, недосяжності елементарних речей, які люди звикли сприймати як нормальні і природні.

Масового характеру набуло й виключення людей з економічного життя. В Україні у другій половині 90-х років ХХ ст. 34% населення поєднували по кілька видів господарської діяльності, працюючи з метою отримання доходу 60 годин на тиждень (ще 28% – 59 годин, а 6% – 64 години), а майже 2/5 населення зайнято лише 29 годин на тиждень. "Неефективна робота є однією з характеристик економіки бідності" [2, с.27].

У ході визначення масштабів поширення бідності в країні зазвичай посиляються на офіційну межу бідності. Однак окрім цього критерію існує також відносна межа бідності, яка розраховується як 40% від середньодушових споживчих витрат і дає можливість виділити дуже бідні домогосподарства, чие споживання помітно нижче, ніж у основної частини суспільства. Наприкінці 90-х років ХХ ст. близько 37% домогосподарств України (39% населення у цілому) можна було б зарахувати до бідних, з них 12% – до дуже бідних. Ці цифри неповністю відображують реальну картину. Якби офіційна межа

малозабезпеченості була підвищена на 10%, питома вага бідних сімей виросла б до 43%, якби вона була на стільки ж знижена, то частка бідних скоротилася б до 30%. Загальне збільшення споживання домогосподарств на 10% призвело б до зниження частки бідних на 15%, при збільшенні на 20% вона б знизилася на 29%. Зрозуміло, що у таких умовах найнезначні зрушення "межі" можуть подаватися публіці, як великий успіх або, навпаки, як національна катастрофа. Іншими словами, вірогідність знеацька офіційно потрапити в коло бідних або випасти з нього висока для значної кількості домогосподарств, що також є показником бідності країни та її громадян.

Таким чином, усі дані відносно офіційних і неофіційних доходів реального споживання свідчать про бідність українського суспільства. Основні ознаки бідності сьогоденної України такі: надзвичайно висока частка витрат на харчування у загальній структурі споживацьких витрат індивідів та сімей; масова участь заради отримання доходу в економічній діяльності, що ніде не реєструється; масова участь у сільськогосподарських роботах, на присадибних ділянках з метою виробництва продуктів для власного споживання; високий ризик (вірогідність) опинитися у числі "державних бідних" для значної частини населення.

У 2004 р. у трьох районах м. Харкова за участю автора було проведене соціологічне дослідження "Класова самоідентифікація населення в Україні". Отримані результати показали, що переважна більшість (майже 80% опитаних) ідентифікує себе із середнім класом. Такий показник порівняно з офіційними даними свідчить про те, що люди схильні до завищення власного соціального статусу. Безумовно, що на вибір при ототожненні з тим чи іншим класом, певним чином вплинув рівень матеріального добробуту. Так, 16,7% респондентів оцінюють своє матеріальне становище у цілому як "нормальне", ці респонденти ідентифікують себе із середнім класом або інтелігенцією. 46,7% опитаних вважають себе забезпеченими і також зараховують себе до середнього класу. Разом із цим, відчуття приналежності до середнього класу можна пояснити, не стільки підвищенням якості життя, а більшою мірою моральною настановою, небажанням визнавати себе приналежним до нижчого прошарку, можливо, відчуттям статусу, який був надбаний ще до кризи 90-х років ХХ ст., отриманою освітою, хоч більшість віддає перевагу матеріальному факторові.

Отже, аналізуючи дослідження самоідентифікації населення України середини 90-х–початку 2000-х рр. ХХ ст. можна спостерігати певні тенденції щодо поліпшення соціального самопочуття людей, орієнтації на підвищення статусу.

Література

1. Берега В. В., Заблоцький В. П. Суспільство в період транзиції: український контекст. – Донецьк: ДонДау, 2001.
2. Хмелько В. Макросоциальные изменения в украинском обществе за десять лет независимости // Политическая мысль. – 2001. – №3.
3. Українське суспільство 1994–2001: результати опитування громадської думки Інституту соціології НАН України. – К.: Подія, 2001.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНСТИТУТУ ЗАЙНЯТОСТІ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Виклики ХХІ ст., пов'язані із глобалізацією світових економічних процесів, вимагають подолання обмежень вузькопрагматичних національних стратегій. Враховуючи той факт, що стратегія має бути точною картиною співвідношення цілей та ресурсів/обмежень, у наш час слід об'єктивно аналізувати межі та можливості біосфери і космосу, технічного та індустріального прогресу, а також людини. Якщо ХХ ст. вивело людство на нову орбіту й надало системі життєдіяльності потенціали технологічного, енергетичного й інформаційного характеру, то початок ХХІ ст. диктує необхідність розвитку та вдосконалення способів людського співіснування, насамперед, у сфері соціально-трудова відносин. Проблеми соціально-економічної трансформації в епоху глобалізації успішно аналізуються та вирішуються у межах інституціональної економіки з її різновидами неінституціоналізму та еволюційною економікою.

Сфера соціально-трудова відносин в Україні є головним об'єктом інституційних перетворень і стрижнем економічних реформ, адже формальний відхід від централізованого планування та державної власності, інші "псевдоперетворення", не виправдали високого рівня очікувань населення та європейських наднаціональних структур щодо оптимізації соціальної сфери.

Стратегічним пріоритетом економічно-інституційних перетворень для України є євроатлантичний вибір і саме тому глибока перебудова соціальної сфери, оптимізація політики доходів, реформування системи оплати праці, подолання штучного заниження вартості робочої сили, вирішення проблеми зайнятості визначаються як головні. У зв'язку із цим, беззаперечно визначною є роль інституцій, а особливо у країні, де до цього часу зберігається своєрідний "інституційний вакуум", завдяки чому мінімізуються цілі та стимули для продуктивної поведінки більшості громадян та організацій у сфері соціально-трудова відносин.

Економічні аспекти взаємодії між інституційними одиницями у системі соціально-трудових відносин, потребують аналізу індивідуальних поглядів людей, а правові, організаційні та інші відносини розглядаються як наслідок безпосередньої взаємодії індивідів. Ключовим завданням щодо формування нової інституційної структури сфери соціально-трудових відносин є становлення нової системи коопераційних зв'язків, адже однією з найбільш важливих функцій інститутів є скорочення трансакційних витрат. Логіка подібного твердження для наших умов ґрунтується на тому, що процеси руйнування старої інституційної структури та відбудова нової виявилися значно розірваними у часі. У результаті стало помітним значне зростання трансакційних витрат з мультиплікативним ефектом, що скоротило рентабельність господарюючих суб'єктів. Висока собівартість трансакційних послуг у цей період визначалася такими факторами, як відсутність інфраструктури для посередницького сектора, потреба у створенні баз даних та низький рівень функціонування моделі: винахід – інновація – дифузія нових технологій. Високі внутрішні ризики, незначний масштаб, нерегулярність угод, високий ступінь впливу зовнішніх чинників ризику, дефіцит професійних кадрів тощо призвели до неефективності та примітивізації трансакційних послуг. Розвиток сфери послуг з надання простих поточних послуг, які не вимагають значних витрат, інформаційної та організаційної інфраструктури є стратегічним завданням трансформаційного процесу інституційного середовища в Україні. Вирішення цього завдання сприятиме оптимізації сфери зайнятості та скороченню безробіття, що є пріоритетною сферою урядових програм внутрішнього і зовнішнього векторів.

Концептуально інституціоналізм виходить з принципу організацій, коли індивідуальні інтереси людей становлять частку структурних утворень і відзеркалюються у вигляді певного статусу з відповідними правами та обов'язками. Інститут виступає способом узгодження частини та цілого таким чином, що кожна частина (група) має риси системи та організаційну самостійність, яка не пов'язана адміністративною підпорядкованістю і є самостійною у господарюванні, відтворенні продукту. Рівень розвитку саме такого роду інститутів визначає ступінь обтяжливості здійснення політики зайнятості з боку держави, її статусну основу та авторитет у суспільстві.

Базисну основу вдосконалення та розвитку сфери трансакційних послуг на сучасному етапі, безперечно, становить інтелектуальний капітал, який сприяє утворенню надприбутків. Так, у розвинених країнах на нові знання, втілені в інформаційному продукті, припадає близько 90% приросту ВВП. Прогнозована ситуація щодо можливого зниження темпів економічного зростання в Україні, а також зайнятості, може бути амортизованою з боку держави, шляхом розробки та впровадження довгострокових програм розвитку сфери трансакційних послуг. У даному руслі, важливе значення мають дії держави щодо максимального використання переваг глобалізаційних процесів, насамперед у вигляді залучення інвестицій, нових технологій тощо.

У цілому, досягнення соціального та економічного ідеалу у вигляді повної зайнятості на сьогодні є неможливим виключно у межах замкненої національної економіки, а все більше залежить від спільних дій багатьох країн. Однак, при цьому існують певні загрози. Так, повна ізоляція від процесів глобалізації, як і політика суцільної відкритості національної економіки, дає приблизно однакові незадовільні результати. Слід пам'ятати про те, що глобальна економіка базується на знаннях (knowledge-based) і ставить якість людського капіталу у центр економічної (human-centered) й екологічно свідомої (environmentally-conscious) політики. Саме конкурентоспроможність країни у цьому новому глобальному середовищі робить країну привабливою у середньо- та довгостроковому аспекті для глобальних інвесторів.

За показниками конкурентоспроможності, визначених на щорічному Світовому економічному форумі у Давосі, Україна посідає 86-те місце зі 104 країн. У багатьох країнах (США, Великобританія, Сінгапур, Тайвань, Австралія, Нова Зеландія, Канада), котрі посідають перші місця у таблиці найбільш конкурентоспроможних та інвестиційно привабливих, протягом останніх 10–15 років активно впроваджувалася, на сьогодні – повністю інкорпорована у систему державної політики, т. зв. парадигма знань. За висновками все того ж давоського форуму Україна досить високо оцінюється за рівнем продукування технологічних ідей, якості науково-дослідної бази, освіти у точних науках, однак, забезпечення можливості практичної "капіталізації" цих переваг перебуває на надто низькому рівні.

Отже, серед трансформаційних тенденцій інституту зайнятості у сфері соціально-трудових відносин в Україні, а також аспектів його оптимізації, слід виокремити наступні.

По-перше, на сучасному етапі домінуючою є ознака поділу економічного світу на регіони, які ініціюють глобалізацію і є її генераторами, та регіони, які втягуються у глобалізаційні процеси, або глобалізуються.

По-друге, використання переваг глобалізації регіонами, які глобалізуються пов'язане з імпортом технологій від носіїв глобалізації, а також імпортом інститутів.

По-третє, імпорт технологій та інститутів породжують на початковому етапі проблему адаптації та витрат, що у міру засвоєння та імплантації створює компенсаційний ефект у проекції на мінімізацію трансакційних витрат.

По-четверте, зростання позитивного впливу глобалізаційного процесу, вираженого у вищенаведених ознаках, позначається на розширенні сфери послуг та на підвищенні якості надання послуг, а найголовніше – у зростанні зайнятості в сегменті висококваліфікованої праці.

Таким чином, сфера соціально-трудових відносин є важливим елементом структурної трансформації економіки України на шляху до постіндустріального суспільства і нової сервісно-інформаційної економіки.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ МОБИЛЬНОСТИ

Важной особенностью развития рынка труда на современном этапе является перманентная подвижность структуры занятости, вызываемая социально-экономическими трансформациями. Индивидуальная трудовая мобильность реализуется в рамках мобильной социально-профессиональной структуры. Данный факт уже нашел свое отражение в работах зарубежных [1] и отечественных [2] ученых, и, тем не менее, мобильность работника в условиях подвижной структуры занятости представляет собой обширное поле для дальнейших исследований.

Подвижность структуры занятости проявляется на практике в изменении удельного веса существующих и появлении новых социально-профессиональных групп, отраслей, секторов экономики, и не может не оказать существенного влияния на трудовые перемещения. Очевидно, что для разных уровней функционирования экономической системы процессы, вызывающие структурные изменения занятости, будут отличаться.

В масштабах мировой экономики, говоря о структурной трансформации, подразумевают переход к постиндустриальной и информационной экономике [1], [3]. Основные характеристики такой трансформации:

1. Ключевая роль сферы услуг в экономике. Формируется так называемая "сервисная экономика" с характерной для нее маркетинговой философией хозяйственной деятельности, гибкой организационной и управленческой структурой [1, с. 206–207], [4, с. 280].

2. Рост значимости знаний, транслируемых в виде информации. Особое значение приобретают вновь созданные знания, практически воплощаемые в качестве производственных и организационных инноваций [1, с. 201, 235–237], [4].

3. Интернационализация потребительских рынков, а также рынков труда и капитала, повышение степени их открытости, означающее стремительное увеличение количества альтернативных вариантов вложения трудовых и капитальных ресурсов.

Влияние перечисленных тенденций на структуру занятости и состояние рынка труда выражается в увеличении занятости в сфере услуг, появлении гибких форм занятости, росте сферы услуг производителям; росте потребности в профессиях, связанных с обработкой информации, в высококвалифицированных кадрах, развитии сферы образовательных услуг; росте количества занятых в транснациональных корпорациях, повышении открытости национальных рынков труда [1, с. 200–269].

Все перечисленные тенденции характерны не только для общемирового рынка труда, но и для национального рынка труда Украины. Отечественные исследователи отмечают: 1) рост межпрофессиональной трудовой мобильности [5]; 2) флексибилизацию труда (появление "гибких" форм занятости: временная занятость, занятость неполный рабочий день, неделю, разделение рабочего места [6]; 3) рост занятости в сфере услуг, преимущественно в торговле, рост самозанятости [2, с. 25–26]. При этом нельзя игнорировать тот факт, что изменения структуры национального рынка труда в значительной степени обусловлены изменением отношений собственности – резким сокращением государственного сектора экономики и расширением частного [2].

Исследования отечественных и зарубежных ученых позволяют заключить:

1. Трансформационные процессы в мировой экономике вызывают изменения в общемировой структуре занятости. Последние, в свою очередь, определенным образом влияют на трудовую мобильность и вызывают трудовые перемещения.

2. Эти же трансформационные процессы вызывают изменения в национальной структуре занятости, аналогичные по сути, но различные по степени проявления.

3. Степень влияния общемировых тенденций экономического развития на изменения в национальной структуре занятости определяется национальной спецификой, которая усиливает влияние одних трансформационных факторов и ослабляет влияние других.

Таким образом, на структуру национального рынка труда и трудовую мобильность населения Украины оказывают влияние, как трансформационные процессы мирового масштаба, так и экономические преобразования на национальном уровне (табл.1)

Формирование подвижности структуры отечественного рынка труда

Мировая экономика		Национальная экономика	
Трансформации в мировой экономике	Изменения в структуре мирового рынка труда	Специфика национальной экономической ситуации	Изменения в структуре национального рынка труда
1. Формирование сервисной экономики	1.1. Расширение сферы услуг		1.1. Рост сферы услуг, в частности, торговли
	1.2. Флексибилизация труда		1.2. Флексибилизация труда
	1.3. Рост сферы образовательных услуг		1.3. Рост сферы образовательных услуг; появление частного образования
2. Изменение экономической роли знаний информации	2.1. Повышение спроса на профессии, связанные с обработкой информации		2.1. Повышение спроса на профессии, связанные с обработкой информации (менеджеры всех типов и направлений)
	2.2. Рост потребности в высококвалифицированных кадрах		2.2. Рост потребности в высококвалифицированных кадрах, в частности, в работниках с высшим образованием
3. Интернационализация экономических отношений	3.1. Рост занятости в ТНК и предприятиях с иностранным капиталом		3.1. Рост занятости в ТНК и предприятиях с иностранным капиталом
	3.2. Повышение открытости национальных рынков труда		3.2. Повышение открытости национальных рынков труда; свободный обмен рабочей силой со странами ближнего и дальнего зарубежья.
			Трансформации в национальной экономике
		4.2. Совмещение занятости в частном и государственном секторах	

В таблице 1 отражены два уровня структурных изменений рынка труда: мировой и национальный. Предполагаем наличие

аналогичных связей на региональном и местном уровнях, что даст возможность построить схему, описывающую трансформационные процессы в экономике и их влияние на трудовую мобильность на уровнях: 1) мировой экономики; 2) национальной экономики (экономики Украины); 3) экономики региона и города (на примере г. Харькова и Харьковской области); 4) отдельных предприятий.

Такой подход позволит детально изучить процессы подвижности структуры занятости, оказывающие влияние на формирование трудовой мобильности на всех уровнях.

Литература

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности / Макеев С.А., Прибыткова И.М., Симончук Е.В. и др. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1999. – 204 с.
3. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: "Логос", 2000.
4. Томилов В.В. Культура предпринимательства. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – 368 с.
5. Приймак В. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці // Регіональна економіка, 2001. – №4. – С.76–82.
6. Віденко Я. Формування ефективної політики зайнятості в Україні // Україна: аспекти праці, 2002. – №2. – С.3–7.

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА РЕФОРМИРОВАНИЕ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Совершенствование и реформирование систем пенсионного обеспечения на сегодняшний день является одной из самых острых социально-экономических проблем в большинстве стран мира. В первую очередь, это касается стран, где действует распределительная пенсионная модель, поскольку демографические показатели являются наиболее значимыми параметрами данной пенсионной системы. С точки зрения распределительной пенсионной системы основным демографическим показателем является коэффициент пенсионной нагрузки, определяемый как отношение числа лиц пенсионного возраста к числу лиц работоспособного возраста. Высокая рождаемость является фактором, снижающим этот коэффициент за счет увеличения относительной доли лиц работоспособного возраста; повышение же продолжительности жизни его увеличивает, поскольку увеличивает количество лиц пенсионного возраста.

В соответствии с прогнозами Организации Объединенных Наций показатель среднего уровня продолжительности жизни будет увеличиваться и к середине XXI века в развитых странах достигнет 82,1 года. При этом дольше всех будут жить народы Северной Америки – в среднем до 82,7 года (в настоящее время среднестатистический американец живет 76,7 года), далее следуют жители европейских государств – 80,8 года через 50 лет по сравнению с сегодняшними 73,2. Процесс старения населения планеты становится ещё более наглядным, если проследить за возрастной динамикой в период с 2000 по 2050 гг.: в развитых странах средний возраст населения к середине века поднимется до 46,4 года, в то время как сегодняшний показатель составляет 37,4 года. По мнению специалистов в Германии средний возраст в 2050 г. поднимется до 47 лет по сравнению с 40 годами в 2000 г., в Италии он достигнет 50 лет уже в 2025 г., в то время как в Америке он вырастет с 35 лет (2000 г.) до 40 лет (2050 г.) [1].

Другая мировая демографическая тенденция – сокращение ежегодного прироста населения с 1,35% сегодня до 0,47% к 2050 г.

Согласно прогнозам ООН, процесс замедления прироста населения охватит практически все страны, вне зависимости от уровня их развития. Однако, как следует из многолетних наблюдений, наиболее быстрый рост населения наблюдается в менее развитых странах, и если в развивающихся и бедных регионах все же ожидается слабый прирост населения, то в развитых странах численность населения будет снижаться. Так, в наиболее развитых странах к середине века ежегодно население будет уменьшаться в среднем на 0,19%, в то время как в менее развитых регионах ожидается ежегодный рост на 0,57%. Что касается Украины, то средний уровень рождаемости сегодня составляет 1,1 ребенка на одну женщину, в то время как для простого воспроизводства населения необходимо, как минимум 2,1. Но такого уровня не наблюдается ни в одной европейской стране. Для примера, рождаемость в Германии, Испании, Италии составляет 1,3 ребенка на одну женщину.

Поскольку рождаемость в Украине, как и во многих европейских странах, реально не увеличится, необходимо признать, что процесс старения населения будет углубляться, и соответственно будет расти нагрузка на работоспособное население. Так, в Италии, в период с 2005 по 2050 г., численность населения в возрасте 65 лет и старше достигнет 44% всего населения страны. Сокращение численности лиц работоспособного возраста до 30% приведет к росту коэффициента пенсионной нагрузки с 32% в 2005 г. до 67% в 2050 г. Несмотря на то, что во Франции рождаемость выше, там коэффициент пенсионной нагрузки изменится с 28% до 51% за тот же период [2].

По прогнозам Совета по изучению производительных сил Украины НАН Украины в ближайшие несколько лет численность пенсионеров будет стабильной (на 1.01.05 г. – 13,8 млн. пенсионеров или около 30% всего населения страны) и даже несколько уменьшится, поскольку пенсионного возраста достигнет поколение, которое родилось в военные и в первые послевоенные годы, когда уровень рождаемости был очень низким. Но с 2015 г. численность пенсионеров начнет стремительно расти за счет людей, которые родились в период так называемого "демографического бума" 50–60-х годов XX ст. Вследствие снижения рождаемости, наблюдаемого с начала 90-х годов XX ст., будет сокращаться и численность работоспособного населения, и уже после 2030 г. численность пенсионеров может превысить

численность занятого населения, что в свою очередь делает проблематичным обеспечение достаточного уровня пенсий в солидарной системе. По прогнозам, на начало 2006 г. в Украине на 1000 человек населения трудоспособного возраста будет приходиться 390 лиц пенсионного возраста, на начало 2020 г. – 483, а в 2050 г. – 635 чел. [3].

Как видим, старение населения является серьёзной мировой социально-демографической проблемой.

Для преодоления негативного влияния данной проблемы на эффективность пенсионного обеспечения предлагается предпринять ряд мер. К ним относятся: улучшение демографической ситуации в стране; повышение пенсионного возраста.

Существуют два метода улучшения демографической ситуации с точки зрения снижения коэффициента пенсионной нагрузки: резкое повышение рождаемости в стране и существенное повышение иммиграции в страну лиц работоспособного возраста с целью замещения убыли работоспособного населения вследствие падения рождаемости. Повышение рождаемости является первоочередной государственной необходимостью. Если уровень рождаемости ниже уровня воспроизводства, население страны просто вымрет; повышение продолжительности жизни способно лишь временно замаскировать этот процесс. К традиционным мерам повышения рождаемости относятся:

- поощрение рождаемости за счет материального стимулирования и/или улучшения жилищных условий;
- пропаганда престижности больших семей;
- улучшение условий для воспитания детей.

Как ни парадоксально это звучит, но снижение уровня пенсионного обеспечения также может стимулировать повышение рождаемости. Дети будут нужны, чтобы было кому заботиться о родителях в старости – традиционный "семейный вариант" пенсионного обеспечения. Например, механизм поддержки престарелых в Юго-Восточной Азии способен функционировать без существенного участия государства только благодаря той важной роли, которую играют связи между поколениями внутри семьи. Семья фактически выполняет функцию неофициальной программы социального страхования. Так, в Тайване примерно четверть стариков проживают вместе со своими детьми или другими близкими родственниками. В

Сингапуре семья всегда была основным источником заботы и поддержки для стариков, а в случае, если семья отказывается нести ответственность за престарелых, государство вводит меры правовой защиты их благосостояния.

К сожалению, проблема повышения рождаемости в Украине очень сложна, и разработка эффективных действенных методов ее решения еще впереди.

Что касается использования возможностей иммиграции, то это очень непростая задача. По мнению специалистов, если сохранение иммиграционного притока на уровне 90-х годов XX ст. позволит странам Европейского союза избежать сокращения численности населения, то всей Европе для этого потребуется увеличение объема иммиграции по сравнению с 90-ми годами как минимум вдвое. Так, Германии, для снижения демографического коэффициента пенсионной нагрузки, необходимо 3,6 млн. иммигрантов в год на период с 2000 по 2050 гг.

Как уже говорилось, общей для большинства стран мира проблемой является рост коэффициента демографической нагрузки. Одной из наиболее действенных мер по снижению данного коэффициента является повышение пенсионного возраста, которое увеличивает период уплаты пенсионных взносов и сокращает период выплаты пенсий. Во многих странах мира, в том числе и странах бывшего Советского Союза, пенсионный возраст уже повышен, или его повышение запланировано, так же, как и выравнивание пенсионного возраста. К ним, в частности, относятся Австралия, Великобритания, Германия, Греция, Грузия, Ирландия, Португалия. Полемика относительно повышения пенсионного возраста в Украине продолжается.

Таким образом, рассмотренные демографические тенденции характерны для всех стран мира. Именно демографический кризис, связанный с ростом продолжительности жизни и резким падением рождаемости, привел к тому, что вопросы реформирования пенсионной системы стали одной из наиболее острых проблем для многих стран мира. Не избежала этого и Украина, однако у нас старение населения наблюдается параллельно с отсутствием роста продолжительности жизни (за счет падения рождаемости).

В целом, в процессе реформирования пенсионных систем сложилось три схемы пенсионного обеспечения: распределен-

тельная, накопительная и личные добровольные пенсионные планы, которые могут выбираться странами и служат для покрытия такого социального риска, как старость. Государство и общество должно осознать необходимость и целесообразность развития контрактных отношений в сфере пенсионного обеспечения в ходе социального диалога между государством, предприятиями, работающими членами общества и пенсионерами.

Литература

1. Гайдаш Н. У истоков пенсионных реформ // <http://www.pension-line.ru>
2. Old Europe // The Economist. – 2004. – Vol. 373. – №8395. – P.27–28.
3. <http://www.pension.kiev.ua>

МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ В КОМПЛЕКСНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЯХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО УСТРОЙСТВА УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Трансформация социально-экономического устройства – процесс очень сложный, многоуровневый и многоаспектный, более сложный, чем считалось на раннем этапе проведения реформ. Это порождает необходимость его комплексного теоретического воспроизводства, которая, однако, была осознана, и то не в полной мере, лишь после горького опыта многочисленных провалов государственной трансформационной политики.

Естественно, что первой сферой, попавшей в поле зрения теоретиков и практиков реформ, была экономическая. Именно ее и начали в авральном порядке "реформировать" – этот процесс носил скорее фиктивный, чем реальный характер. Однако существенных (и даже несущественных) положительных сдвигов не произошло. Отчасти – в силу формальности реформ в экономической сфере; отчасти – из-за игнорирования других необходимых составляющих трансформации. Объяснение такой ситуации содержит в себе само определение "социально-экономическое устройство общества". Общество – как живой организм – не может нормально функционировать, если одна из его частей находится в угнетенном, нежизнеспособном состоянии. Рыночные механизмы не могут нормально работать вне среды развитых общественных, гражданских, демократических институтов. В этом случае они деформируются, "тенизируются", деградируют, продолжая работать в таком состоянии, хоть и регулируются институтами, но на этот раз – неформальными, зачастую, носящими криминальный характер [4].

Не следует забывать о том, что Украина не изолирована, она развивается в глобальной среде, которой присущи определенные объективные тенденции, характеризующиеся существенным прогрессом в способе производства и существенными изменениями в содержании личности. Ничего не делать в этом направлении в

Украине сегодня реально означает еще большее отставание от развитых стран и превращение в их сырьевой и интеллектуальный придаток. Все это указывает на то, что реформы должны носить не только рыночный, но и социальный характер, направляться на становление в Украине не только социально ориентированной рыночной экономики, но и гражданского общества, причем с учетом мировых постэкономических тенденций.

На первый взгляд кажется, что образование никак напрямую не соотносится со всеми этими элементами и срезами трансформации, хотя оно и достаточно часто упоминается в этом аспекте в экономической литературе и политических декларациях. Проанализируем как образование включается в процесс трансформации и какую роль оно при этом играет.

Признание сферы образования приоритетной отраслью и неотъемлемым компонентом успешной трансформации экономики Украины во многом носит декларативный характер. И это в то время, когда во всем мире приходит осознание того, что в широком смысле образование выходит далеко за рамки экономической системы, включает элементы общего развития, культуры, искусства и всестороннего развития личности, и, в соответствии с современными социально-экономическими тенденциями, превращается в один из ведущих факторов общественного развития. Определим основные направления включения образования как базового общественного института в трансформационные процессы.

Украина в начале 90-х годов XX в. избрала модель социально ориентированной экономики с рыночным основанием. В этом контексте перед Украиной стоит задача, гораздо более масштабная, чем построение эффективной рыночной экономики. По-сути, задача является триединой, включает в себя: собственно рыночную трансформацию; формирование гражданского общества; становление общества, соответствующего современным глобальным постэкономическим тенденциям.

Структура рыночной трансформации может быть условно представлена как совокупность трех трансформационных потоков:

- первоначального накопления капитала как основополагающего процесса рыночной трансформации;
- переструктурирования экономики;
- социализации экономики как противовеса негативным

последствиям, вызванным двумя предыдущими процессами [1, с. 6].

Непосредственное и наиболее значимое место образования в рыночной трансформации, по нашему мнению, состоит в непосредственном участии в процессе социализации экономики (т. е., в третьем трансформационном потоке); роль образования – нивелирование, по крайней мере, определенной части, негативных тенденций, связанных с существенными проявлениями первых двух потоков. Являясь фундаментальным общественным институтом, образование, а также его место и роль не ограничиваются участием лишь в третьем потоке трансформации, тем не менее именно в нем образование максимально актуализируется и играет ведущую роль в общественных преобразованиях.

На практике в экономике с директивно-плановым базисом социализация, являясь формой реализации общественной собственности на средства производства, имела формальный характер. Всем членам общества гарантировалось право на труд, образование и т. д. В процессе трансформации эта система перестает функционировать, и на смену ей должна прийти капиталистическая социализация. Объективно же этого произойти не может, так как социализация – порождение капитала в высшей фазе его развития и в некоторой мере является моментом его самоотрицания. Следовательно, в обществе создается сильная социальная напряженность, когда социализация капитала еще не способна развиваться, а социализация экономики с директивно-плановым основанием серьезно повреждена.

Вторая важнейшая цель трансформации – гражданское общество со всеми присущими ему институтами и условиями для формирования и совершенствования личности [3].

Данная концепция набирает все большую силу ввиду того, что все реформы экономической сферы (и исключительно ее) не дали существенных положительных изменений в контексте обеспечения экономического роста. Основная роль здесь принадлежит обществу с его социальными мотивами получения стабильных долгосрочных ресурсов экономического роста. Считаем, что образование принадлежит к этой группе ресурсов и является важным фактором формирования гражданского общества. Тем более что через функционирование института образования осуществляется комплексное воспроизводство человека и генетической матрицы

общественного устройства, осуществляется сохранение самоидентичности нации. Все это позволяет сделать вывод, что важную задачу становления гражданского общества в Украине невозможно решить при второстепенной роли образовательной сферы, при ее недостаточной развитости и ущемленности.

Третий срез трансформационных процессов в Украине связан с постэкономическими [2] преобразованиями жизни общества, в результате которых развитые страны постепенно перемещаются на ступень постиндустриального развития. В связи с этим трансформация экономики Украины приобретает определенную специфику, а образование – особое значение, становясь одним из ведущих факторов социально-экономического прогресса. Для постиндустриальной стадии господствующими являются информационно-интеллектуальные технологии, которые не только обеспечивают высокую эффективность, но и коренным образом изменяют условия экономического развития. Так, если раньше богатство ассоциировалось с его материально-вещественным содержанием, то в новом обществе главной формой богатства становится человеческая личность, рост ее интеллектуального потенциала, определяющие развитие экономики и общества. Таким образом, здесь человек становится и целью, и главным элементом, и критерием общественного воспроизводства в широком смысле, что значительно повышает роль образования.

Следовательно, и переходный период, и стратегия социально-экономического развития характеризуются сложным сочетанием перехода от экономики с планово-директивным основанием к рыночной, от закрытого – к гражданскому обществу, от индустриального – к постиндустриальному.

Литература

1. Гриценко А. Структура рыночной трансформации инверсионного типа // Экономика Украины. – 1997. – №1.
2. Иноземцев В. Расколота цивилизация. – Москва, 1999.
3. Трансформація моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспективи / за ред. Геєця В.М. НАН України, інститут економічного прогнозування. – Київ: Логос. – 1999.
4. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект. – Харьков: "Основа", 1997. – 182 с.

МОЛОДАЯ СЕМЬЯ – НЕОБХОДИМЫЙ ФАКТОР ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Семья – это главный социально-демографический институт, от которого зависит природное возрождение населения, рождаемость новых поколений, подготовка их к самостоятельной жизни в обществе. В Украине в настоящее время насчитывается свыше 14 млн. семей, в том числе молодых. Создание семьи в основном происходит в молодом возрасте. В молодых семьях до 30 лет рождается до 80% детей. Повышенный интерес исследователей к проблемам молодой семьи связан с ее особыми функциями, важнейшей из которых является репродуктивная. Следует подчеркнуть, что, к сожалению, в стране формируется все больше однодетных или даже бездетных семей. Согласно статистике таковых в Украине более половины, каждая десятая молодая семья – бездетная. Одновременно растет количество внебрачных детей: у матерей в возрасте до 30 лет их 12,6% от всех родившихся. К началу 2000-х годов в Украине насчитывалось почти 1,5 млн. детей, которые воспитываются в неполных семьях [1, с. 3].

Общая демографическая ситуация в Украине тревожная. Только за 2004 г. население страны сократилось на 341,6 тыс. чел. По данным Государственного комитета статистики, численность городского населения уменьшилась на 137,1 тыс., сельского – на 204,5 тыс. чел. По состоянию на 1.01.05 г. в Украине проживало 47,28 млн. чел., в том числе городское население составило немногим более 32 млн., а сельское – 15,27 млн. чел. Хотя в последние 2–3 года рождаемость стала возрастать, тем не менее простое воспроизводство в Украине еще не достигнуто. В стране в 2004 г. родилось 427,3 тыс., а умерло 761 тыс. чел. Интенсивность смертности на протяжении двух последних лет остается на уровне 1,6%. Значительна и детская смертность. В 2004 г. по данным Госкомстата Украины умерло 4026 детей в возрасте до одного года (по различным причинам, одной из которых является низкое медицинское обслуживание, особенно на селе). Интенсивность детской смертности составила к началу 2005 г. 96 детей на 10 тыс. родившихся [2, с. 1].

Преодоление демографического кризиса произойдет тогда, когда государственная политика в сфере демографического развития будет сфокусирована на дальнейшем улучшении репродуктивного здоровья населения. Стратегия охраны репродуктивного здоровья в значительной мере зависит от формирования приоритета здорового способа жизни, уменьшения негативного влияния на здоровье бедности и беспризорности в обществе.

Достижение расширенной репродукции населения Украины невозможно без преодоления кризисных тенденций, которые касаются брака и разводов. Прежде всего, внимания заслуживает состояние наиболее репродуктивно активного слоя социума – молодых семей. Главные направления целенаправленного регулирования бракоразводных процессов касаются обеспечения мероприятий для своевременного становления образовательно-профессиональной и экономической самостоятельности молодежи; формирования условий для трудоустройства и трудовой занятости с целью самообеспечения на достаточном для создания семьи уровне.

В условиях развития (а для Украины – становления и последующего развития) рыночных отношений государственная молодежная политика является необходимым фактором, обеспечивающим решение демографических и социальных проблем. С момента получения независимости власти проводили определенную государственную политику с большей или меньшей интенсивностью и эффективностью. Немало государственных документов, принятых за последние почти полтора десятилетия, касаются непосредственно молодых семей. Уже 15.12.92 г. Верховной радой принята Декларацию, где прописаны общие основания государственной молодежной политики, которая положила начало последовательной работе органов верховной власти в этом направлении. Позже в нее были внесены ряд дополнений.

Проблемы молодой семьи, охватывая различные направления – политические, социальные, экономические, демографические и иные, представляют одно из важнейших направлений общей государственной политики, которая включает в себя как централизованное, так и региональное (местное) направление. В условиях дальнейшего развития демократизации общества, многообразия форм местного

самоуправления, сочетания усилий государственных структур и общественных организаций поставленные задачи могут (и должны) быть выполнены. Актуальность указанных проблем бесспорна: молодая семья Украины сегодня – это будущее страны.

Литература

1. Молода сім'я України. – К.: Вид. А.Л.Д., 1999.
2. Русская правда. – 2005. – №8 (44).